

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

**Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival című
művének szociolingvisztikai jelenségei**

Témavezető:

Dr. Nyirkos István
professzor

Készítette:

Igriczi Klára
V. magyar

Debrecen, 2006

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	3
II. A realizmus fogalma, általános jellemzése.....	5
III. Mikszáth realizmusa és dzsentri képe.....	8
IV. Mikszáth Kálmán és A Noszty fiú esete Tóth Marival	
1. A regény keletkezésének körülményei és fogadtatása.....	11
2. A tér, az idő és a szereplők kompozíciós szerepe a regényben.....	13
V. Az interperszonális kapcsolatokban jelentkező szociolingvisztikai jelenségek a szereplők a szereplők beszédében.....	18
1. Noszty Ferenc	
A) Noszty Ferenc jellemzése.....	19
B) A szereplők véleménye Noszty Ferencről.....	21
C) Noszty Ferenc kapcsolata a regény szereplőivel.....	22
a) Noszty Ferenc és Noszty Pál kapcsolata.....	22
b) Noszty Ferenc és Kozsehuba Tivadar kapcsolatának nyelvi vonzatai.....	23
c) Noszty Ferenc és Stromm Adalbert kapcsolata.....	24
d) Noszty Ferenc és Tóth Mihály kapcsolata.....	25
2. Tóth Mari	
A) Tóth Mari jellemzése.....	29
B) A szereplők véleménye Tóth Mariról.....	30
a) Tóth Mari és Noszty Ferenc kapcsolata.....	30
3. Kopereczky Izsák Izrael	
A) Kopereczky jellemzése.....	35
B) A szereplők véleménye Kopereczkyről.....	36
C) Kopereczky kapcsolatainak nyelvi megnyilvánulásai.....	37
4. Férj és feleség közötti nyelvi kapcsolat.....	40
5. A regényben előforduló egyéb nyelvváltozati sajátosságok.....	43
VI. Összefoglalás.....	45
Felhasznált irodalom.....	46

I. Bevezetés

Közhelynek számít az az állítás, mely szerint a nyelv és a társadalom egymástól föltételező módon függ össze. Nyelv nincs társadalmon kívül, nyelv nélkül pedig nincs társadalom. A nyelvhasználat szükségszerűen kötődik a társadalomhoz és a beszélőkhöz, s a társadalmi környezet – úgyszintén szükségszerűen – meghatározó befolyással van a mindenkori nyelvhasználatra. A megfigyelő hajlamú átlagember számára is nyilvánvalóvá válik, tudatosul többé-kevésbé, előbb vagy utóbb, hogy a körülmények hatással vannak a nyelvre, a nyelvhasználatra is (Kiss 1995: 11-12).

A társadalom tagolódik: különböző rétegekre és csoportokra oszlik fel, amelyek az életkor, a nem, a munkamegosztásban elfoglalt hely, az iskolázottság, származás, vallás és az érdeklődési területek azonossága alapján szerveződnek. A társadalmi tényezők, valamint a tőlük meghatározott tudati jelenségek pszichés mechanizmusok közbeiktatódásával hatnak, s ennek következménye a viselkedési, illetve a nyelvhasználati szóródás, átfedés, eltérés, hullámozás. Egyetlen nyelvközösségnek, sőt az egyénnek a nyelvhasználatát is nagyfokú változatosság jellemzi. E különbségek és azonosságok a beszélők nyelven kívüli, tehát a társadalmi jegyeivel vannak kölcsönös viszonyban (Kiss i.m. 13).

A szociolingvisztika a nyelvhasználat és a társadalom, a nyelvi és a társadalmi struktúra közötti kölcsönös kapcsolatot kutatja. Tárgya a nyelvhasználat, célja a nyelvhasználat és a társadalom közötti kapcsolat és egymásra hatás természetének, illetve az emberi nyelv természetének a jobb megismerése. Elméleti kiindulópontja az a föltételezés, hogy társadalmi szerkezet és a viselkedés irányítja a nyelvhasználatot. A szociolingvisztikai vizsgálatok középpontjában valóságos beszédhelyzetek valóságos nyelvhasználati áll (Kiss i.m. 14).

A szépirodalom nyelve gyakorlatilag korlátlan mértékben befogadja a nyelv minden rétegének alkotását. A régiességet, tájnyelvi elemeket, idegenszerűségeket, argónyelvi formákat. Ezek korstílust jellemezhetnek, sajátos hangulatot idézhetnek fel, másrészt ezek a jellegzetes nyelvi elemek kiválóan alkalmasak egy-egy szereplő megjelenítésére, földézésére (NyKk. I. 1983: 1049 — LŐRINCZE LAJOS). Ezekből következtetni lehet a társadalmi hovatartozásukra, műveltségükre, foglalkozásukra, életkorukra, nemükre. A szépirodalmi mű írója gyakran nem tesz mást, mint az ábrázolt kor, a beszélő vagy hallgató életkora, műveltsége, neme, a szituáció stb. szerint használja anyanyelve kódjait és alkódjait (NYIRKOS 1981: 25).

SEBESTYÉN ÁRPÁD írja: „az ember nyelviségének teljes skálája jelenik meg a szépirodalmi művekben. Ez egyszersmind a társadalomban előforduló nyelvváltozatok összességének megjelenési lehetősége is, vagyis a szépirodalom nyelve minden nyelvváltozat gyűjtőmedencéje” (SEBESTYÉN ÁRPÁD 1983/1988: 108-119). Továbbá számos cikkében, előadásában érvényesíti azt a nézetét, hogy nagyobb szerepet kell tulajdonítani a szépirodalmi művek elemzésénél a szociolingvisztikai szempontok vizsgálatára, arra, hogy a szereplők nyelvezete hogyan, milyen mértékben érzékelteti társadalmi hovatartozásukat, szociális helyzetüket, műveltségüket, életkorukat és nemüket. (vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: A nyelv rétegződéséről, a szociolingvisztikai szemléletmódról, MNyTK. 189. sz., Bp., 1990: 45; SEBESTYÉN ÁRPÁD: Szövegértés, stílusérzékelés, MNyTK. 196. sz., Bp., 1993: 85).

Dolgozatom fő célja: egy realista szépirodalmi mű szereplőinek nyelvében a szociolingvisztikai jelenségek vizsgálata. Választásom Mikszáth Kálmán utolsó regényére — A Noszty fiú esete Tóth Marival — esett.

A vizsgálatom középpontjában a személyek nyelvi viszonyai állnak: interperszonális kapcsolataikban milyen nyelvi érintkezésformát alkalmaznak (megszólítás, köszönés, tegezés, magázás), milyen nyelvváltozat jellemző rájuk, valamint a szereplők hogyan váltják a kódjaikat, milyen tényezők befolyásolják azt.

Szépirodalmi mű ilyen szempontú elemzése eddig ritkán történt még, a szakirodalom nagyon kevés. Ezért kell megemlítenem IMRE RUBENNÉ nevét, akinek disszertációja (Szociolingvisztikai jelenségek Móricz Zsigmond művében) segítségemre volt dolgozatom elkészítésében.

A vizsgált Mikszáth Kálmán regény az Európa Könyvkiadó gondozásában jelent meg 2002-ben.

Mivel irodalmi művet vizsgálok, fontosnak tartom, hogy szóljak a realizmus fogalmáról, ezen túl maga Mikszáth realizmusáról, dzsentri képéről, a műnek a keletkezéséről, fogadtatásáról.

II. A realizmus fogalma, általános jellemzői

A *realizmus* szó a latin *reális* szóból származik, jelentése: tárgyias, valós. Az irodalomban az 1830-as évektől Európában kibontakozó stílusirányzat, melynek két élesen elkülönülő jelentése alakult ki. Az egyik értelemben a realizmus „az autonóm művészeti visszatükrözésnek legmagasabb színvonalú módszere, illetve a legmagasabb szinten álló műalkotások, művészeti értékek összessége” (SZERDAHELYI 1979: 16). A másik értelemben felfogott realizmus „a valóság jelentéseinek minél formahívebb, de mégsem naturalisztikusan részletezett ábrázolási módja, amely tendencia formájában, az irodalomban és a képzőművészetben a legrégebb időktől napjainkig újra és újra felbukkan, a 19. században pedig egy — eléggé rövid — ideig uralkodó stílusirányzatok egyike volt” (uo.).

SÖTÉR ISTVÁN történeti stílus kategóriaként értelmezte a realizmust, a valóság pontos megragadásának művészi módszereként. (SÖTÉR 1980: 221). Egy másik tanulmányában világosan elkülönítette a realizmus fogalmának kétféle értelmezését: „A realizmus fogalma szerepelhet esztétikai–filozófiai kategóriaként és szerepelhet történeti kategóriaként is. Az első esetben a visszatükrözés elméletén alapuló fogalmat jelent, a második esetben pedig történetileg kialakult irodalmi irányzatot” (SÖTÉR 1979: 679). Az értelmezések nem helyettesíthetők egymással, emiatt a kétféle realizmus fogalom jelölésére két külön terminus használatának bevezetését javasolta.

A XX. század közepén éles vita folyt a realizmus fogalmának meghatározása körül, a fentiekén túl (mint stílus kategória) még három másik álláspont alakult ki. Az elsőt GARAUDY képviselte, aki szerint: „nincs művészet, amely ne volna realista, vagyis amely ne külső és tőle független valóságra vonatkoznék” (GARAUDY 1964: 179). E. FISCHER is ezt a véleményt osztja, aki minden olyan művészetet és irodalmat realizmusnak ismert el, amely a valóság ábrázolására törekszik (FISCHER 1964: 192).

A másik nézet esztétikai minőségként értelmezte a fogalmat. HERMANN ISTVÁN „a realizmust a materializmus filozófiai fogalma esztétikai megfelelőjének tekintette, amely a valóság helyes tükrözése alapján a művészet igazi csúcsteljesítményeit hozza létre” (VilirLex. 1989: 463). HELLER ÁGNES is a művészet kezdeteitől minden olyan műalkotást realistának nevezett, amely megfelelt a realizmus kritériumainak (HELLER 1963: 608).

Harmadik felfogás a valóság művészi ábrázolásának meghatározott módszerét látta a realizmusban. Hazánkban ennek a nézetnek egyik képviselője SZIGETI JÓZSEF, aki a

fogalomnak három korszakát különítette el: naiv, kritikai és szocialista. A realizmus sajátosságaként a konkrét, történelmi és változó ember középpontba állítását, a társadalmi valóság összefoglaló ábrázolását és az emberalakítás pátozát emelte ki (SZIGETI 1966: 239).

Nézzük meg néhány szótárnak és egy tanulmánynak a realizmusról alkotott fogalom-meghatározását. A Világirodalmi lexikon négy fő típusba sorolja a realizmus lehetséges értelmezését: módszer- és érték kategória; stílus; a XIX. század egyik stílusirányzata; a módszer- és értékfogalom összekapcsolódik a realizmus stílusirányzati fogalmával. Kiindulópont egyrészt Balzac „Goiret apó” című műve, melyben kiemeli a társadalom freskószerű ábrázolását, a részletező leírások alaposságát és szakszerűségét, s a szereplők jellemzésének összekapcsolását az őket körülvevő tárgyakkal. Másrészt kiindulópontnak Manzoni „A jegyesek” című regényét lehet tekinteni, melyben a társadalmi körkép mellett a realizmus nyelvi szinten is megjelenik. Manzoni „életszerű, rövid mondatokból és szerkesztett mondatrészekből álló szöveget képes létrehozni olyankor, amikor a szereplőit beszélteti; ez összefügghet a népi szereplők felvonultatásával is, vagyis a nyelvhasználat vetülete a foglalkozásnak, a származásnak” (VilirLex. 1989: 466–467).

A Magyar Irodalmi Lexikon szócikke LUKÁCS GYÖRGY felfogását tükröztetve a realizmus fogalmáról így szól: „a művészi visszatükrözés legmagasabb színvonalú módszere, amely a társadalmi–emberi valóság lényegének ábrázolására törekszik, s ezt a történelem minden szakaszában az adott kor társadalmi tudatának legfejlettebb lehetőségeivel, ezen belül pedig a művészet legkorszerűbb formai vívmányainak felhasználásával valósítja meg” (BENEDEK 1965: 570). Ebben a felfogásban a realizmus legfontosabb sajátosságai a következők: a társadalmi–emberi valóságot a realista alkotó mindig a különösség síkján, élményszerűen ábrázolja; a műben mindig tükröződik az osztársadalom valamennyi lényeges meghatározottsága; a mű konkrét tartalma meghatározza a mű belső formáját; a realista művész a maga korában az adott lehetőségeknek a művészi felismeréséhez és ábrázolásához szükséges mélységig birtokában van.

KLANICZAY TIBOR véleménye szerint nem létezik egyetlen művészi stílus sem egy annak megfelelő alkotói módszer nélkül: „az új stílus mindig új magatartással, új látásmóddal, az alkotónak a valósághoz való újfajta viszonyával jár együtt, sőt jórészt ezek következményeként kristályosodik ki” (KLANICZAY 1976: 479). Rámutat a stílus és módszer kapcsolatára: „Mivelhogy korstílus vagy stílusirányzat nincsen meghatározott alkotói módszer nélkül, módszer pedig megfelelő stílus nélkül, a vitakérdés nem a módszer vagy a stílus problémája, hanem az, hogy a módszer vagy stílust történetileg konkrét, korhoz,

irányzathoz kötött, keletkező, majd múló dolognak tekintjük-e, vagy pedig valamely örök konstansnak, a legkülönbözőbb korokban és irányzatokban visszatérő tipológiai jelenségnek” (uo.).

Összefoglalva: a realizmus fogalmát az egyes időszakokban különböző módon használták és értelmezték, amely attól függött, hogy milyen értéktartalmat tulajdonítottak neki.

III. Mikszáth realizmusa és dzsentry képe

Mikszáth Kálmán A Noszty fiú esete Tóth Marival című műve realizmusának legmagasabb szintű állomása, ábrázolása. Eszmei célja és művészi kompozíciója újabb művészi eszközök kibontakozását teszik számára lehetővé. A megrendítő élmények hatására ragad tollat és nagy művészi fegyelemre van szükség, hogy úrrá tudjon lenni előtolluló érzelmeiben. Mikszáth maga is érzi, hogy e regény új utakra lép, valamint, hogy művének új tartalma új formát kíván. Ez az új forma a realizmus újabb térhódítását jelentette. Már az 1880-as évek végétől állandóan foglalkoztatja a romantika és a realizmus viszonya. Írói öntudata a realizmus felé vonzza, érzelmei, irodalmi példaképei pedig a romantikához. Művészi gyakorlata túllépett érzelmi ingadozásán, és előre vitte a realizmus útján. A Noszty-regényéhez írt Utóhangja ennek az újabb lépésnek a művészt izgató kérdéseit boncolgatja. Itt nem az irodalomelmélet elvontabb fogalmai: a realizmus és a romantika viszonya foglalkoztatja, hanem ezeknek az elméleti kérdésnek a gyakorlati megvalósulása, az írói ábrázolás és a valóság megragadásának bonyolult problémái. Felfigyel arra az ellentmondásra, hogy az irodalom a hétköznapi életből meríti tárgyait, de a művészi megformálásban még mindig sok a konvencionális szerkesztési forma. Művészi kompozíciónak azt az új lehetőségét keresi, azt a megoldási lehetőséget, hogy az írónak legyen joga úgy befejezni a művét, hogy a hőseinek további sorsáról ne kelljen számot adnia (REJTŐ 1960: 316-317).

Az Utóhangban Mikszáth kifejti, művészi feladatát abban látja, hogy csupán a „történet bizonyító magvát” mondja el, és a cselekményben résztvevő fő- és mellékalakokat felvonultassa „anélkül, hogy kénytelen volna életfolyamatukból többet nyújtani, mint amennyit az esemény megértése kíván”. Tömörítő eljáráshoz kell folyamodnia mind ezen szereplők, valamint a cselekmény egy-egy döntő fordulatának bemutatásánál, ugyanakkor be kell mutatnia az előzményeket is. Mikszáth ennek a bonyolult művészi feladatnak a megoldására az anekdotához fordul (REJTŐ i.m. 313)

Az anekdotának Mikszáth életművében betöltött szerepéről ellentétes vélemények alakultak ki. A konzervatív irodalomtörténetírás jóízű anekdotázásban látta az író legnagyobb erejét és nagyobb lélegzetű műveit az anekdotán való túllépés szándéka miatt bírálta. Az új írónemzedék szinte a tehetségét tartotta a „legsajátosabbnak”: Mikszáth a magyar dzsentryi diskurál tehetségét virágoztatta ki irodalmilag. Ugyanakkor az új generáció számára művészi hagyatékának éppen ezt a vonását tartja időszerűtlennek. A

konzervatív álláspont szemléletével szállt szembe felszabadulásunk után irodalomtörténetírásunk. Az egyoldalú véleményt a XX. század irodalmának oldaláról megközelítve azzal a szintén egyszerűsítő megfontolással óhajtotta, hogy Mikszáth művészete csúcsait az anekdotizmus leküzdése révén érte el. Ennek az álláspontnak gyengesége abban nyilvánul meg, hogy csupán az anekdota műfajából indul ki és nem vizsgálta meg azokat a témabeli tendenciákat, amelyeket ez a műfaj kifejezhet. Király István írja: „Mikszáth nem anekdotái ellenére lett nagy író és realista író lett, hanem sokban az ő révükön”. De az anekdota Mikszáth műveiben odavetettséggel, túlzott részletességgel visszatartotta Mikszáth realizmusának teljes kibontakozását (REJTŐ i.m. 314).

A dualizmus 1904—1907-es akut válsága segítette az írókat abban, hogy művészileg következetesen ábrázolja a dzsentri vezető szerepének politikai időszerűtlenségét s ezzel még jobban bebizonyítsa gondolatát: a dzsentri társadalmilag túlhaladottá vált.

„Mikszáth dzsentri-képeiben érdekes fejlődést láthatunk. Kezdetben őt is magával ragadta a pusztulás melankóliája. Bármennyire látta a dzsentrinek azokat a hibáit, melyekből folyólag egy nagy részének szükségszerűen el kellett pusztulni, melankolikusan nézi, hogy csúszik ki a föld a régi magyar urak ivadékainak lába alól, hogy foszladoznak, mállanak az egykor büszke oszlopos kúriák. Kártya, asszony, politika, bor, négyes-fogatok vitték el a földet, a bőség, a luxus megszokottsága, a munka szokatlansága bontotta szét az ősi téglafalat, az igaz, de ez a luxus s ez a munka nélküli jól élés régi tradíciók alapján mint egy természetadta jog élt az osztály tagjainak gondolkodásmódjában. Minden változás elsősorban a gyöngébb egzisztenciákat sodorja el, s a dzsentri rohamos pusztulásában is az anyagilag vagy erkölcsileg gyöngébbek pusztultak el legelőbb. Nemcsak a maguk hibája pusztította el őket, hanem egy rajtuk kívül eső tényező is: az állami és gazdasági rend előkészület nélküli, hirtelen megváltozása. Bukását mindegyik ennek az utóbbi tényezőjének tulajdonította, s ezt a hitet nagyrészen elfogadta a közvélemény is. A nyolcvanas évek közvéleménye csakugyan rokonszenvvel, sajnálkozással és elnézéssel nézte a dzsentri pusztulását” (SCHÖPFLIN 1967: 229).

Újabb időkben továbbfejlődött az író kritikája, újabb dzsentri-képeiben sokkal sötétebben színez. „Egy társadalom válságát, kritikus állapotát azon a rétegen, osztályon lehet legalább lemérni, amelyen a betegség jelei legszembetűnőbben ütköznek ki. A századforduló Magyarországon a dzsentri helyzete a legingatagabb. Talán ezért is foglalkoztatta ennyit Mikszáthot ennek a rétegnek a sorsa.” (VÉBER 1986: 176) A Noszty-regény az író legutolsó, de egyben legizmosabb társadalmi regénye. A családi politika, mely

egy család zsákmányává vagy néhány család vetélkedésének harcterévé teszi a vármegyeházát, a határtalan léhaság, amelyben a feloldódik minden erkölcsi ellenállás, a pénzvágy, amely becstelenségtől sem riad vissza, a komoly közdolgoznak léha játékká süllyesztése, a közhatalomnak magáncélokra való felhasználása – ezek azok a vonások, melyek a regényben mint a vármegyei élet jellemző tulajdonságai tűnnek fel. „Az a hajsza, amellyel az egész vármegye nemessége mint kopófalva veti utána magát a Tóth Mari hozományának – tükröt tart a vármegye urai elé. Torzító tükör-e ez? Mikszáth nem annak szánta. Az egész regényben érezteti, hogy az ő szeme ilyennek látja a vármegyei urakat, hogy típust akart rajzolni, nem torzképet. S a kép csak annál élesebb, mert odaállítja melléje ellentétül, mint az okosság, becsületesség, jellemszilárdság megszemélyesítőjét, a meggazdagodott iparost” (SCHÖPFLIN i.m. 230).

A regény folyamán Mikszáth él ugyan korábbi műveinek romantikus kellékeivel, mégis itt a legszélesebb a társadalomrajz. Egyetlen művében sem vonultatja fel a társadalmi típusoknak ilyen gazdag változatait. A magánélet és a közélet eseményei itt egységbe forrva jelennek meg. A balzaci mintában felfedezhető, a polgári társadalmat széles síkon ábrázoló és bíráló kritikai realista regény típusát ebben a művében közelíti meg leginkább.

IV. Mikszáth Kálmán és A Noszty fiú esete Tóth Marival

1. A regény keletkezésének körülményei és fogadtatása

Mikszáth regénye 1908-ban jelent meg három kötetben a Franklin Társulatnál, de folytatásos közlését a Vasárnapi Újságban már 1906. október 31-én megkezdte. Alapötlete egy 20. század első évében lezajlott, nagy feltűnést keltett botrányból merítette. Ezt Rejtő István így kommentálja: „1901 júliusában egy hétköznapi induló leányszöktetésről adnak hírt a vidéki és fővárosi lapok: ifj. kamjonka Szemző Gyula, húszéves bácskai dzsentriférfő többszöri visszautasítás után megsöktette Ungár Lajos ómoravicai gazdag földbirtokos leányát. Az egyszerű napihírt a gyorsan kibontakozó fejlemények rövid idő alatt a sajtó „bácskai szenzáció”-jává emelik. Az esetet az tette szenzációvá, hogy Ungár Lajos kinyomoztatta a szökevények bécsi tartózkodási helyét és a leányát hazahozatta. A két család között, az elszegényedett, csak családi kapcsolatai révén befolyásos dzsentriférfő és a dúsgazdag, milliomos bácskai zsidó földbirtokos között megindultak a tárgyalások, hogy a kompromittált leány becsületét, kompromittálójával kötött házasságával úgy ahogy helyreállítsák. E tárgyalások eredményeképpen az öreg Ungár beleegyezett a házasságba. A kitűzött napon a dzsentriférfő család megjelent az ómoravicai nábob házában, ahol csak az apa fogadta a násznépet és közölte, hogy a házasságból nem lesz semmi; leánya feleségével együtt külföldre utazott” (REJTŐ i.m. 311).

Hogy az író miért öt év múlva kezdett a regény megírásához, és ezzel dzsentriférfő ábrázolásának csúcsát megalkotta, annak szerves része a kor politikai magyarázata.

Az általános választójog bevezetését az 1904—1907-es belpolitikai válság során a darabont kormány a pillanatnyi politikai taktikázás céljából vetette fel, mégis egy viszonylagos előrelépés volt az ország politikai életének demokratikusabb formákra való helyezésében. Mikszáth Kálmán az általános választójognak ezt a vonását még később sem ismerte fel. Ez arra mutat, hogy az író számára a jövő kibontakozásának útjai elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt teljesen bizonytalannak tűntek. Ezen körülmények között érthetjük meg, hogy a Noszty regény központi témája miért a dzsentriférfő a magánéletén keresztül bíráló alkotás. „Az 1905—1906-os „megyei ellenállás” keltette ellenérzéseit Kopereczky közéleti tevékenységének ábrázolásában szólaltatja meg. Két esemény köré: Kopereczky főispáni kinevezése és beiktatása és Noszty Feri szolgabíróvá választása köré csoportosultak azok a mozzanatok, amelyek közvetlen közéleti élményekre utal” (REJTŐ i.m. 312). A főispáni kinevezés alaptörténete: „Az 1905—1906-os vármegyei ellenállás

napjaiban a sajtó hírt adott a darabont kormány által kinevezett főispánok beiktatása alkalmával megrendezett, súlyosabbnál-súlyosabb összeütközésekről. A záptojással, kövel, sárral való meghajigálás már mindennapos volt. A Komárom vármegyében kinevezett Kubinyi Gézátt sípval, tölökkel, akasztott bábúval fogadták, a Hajdú megyébe érkező Kovács Gusztávot pedig véresre verték a vasúti állomáson, majd egy halottaskocsira dobva szállították a megyeházára” (uo.). „Az Abaúj-Tolna vármegyében az „alkotmányvédő bizottság” a kinevezett főispánnal, Pongrácz Ferencsel együttműködő Schmidt Dezső szolgabíró határozatilag kiközösítette, majd a felbőszített tömegnek kiszolgáltatta. A regénybeli Poltáryval kapcsolatos eljárás hasonló a Schmidttel szemben alkalmazott megtorlással. Kopereczky Bontóvárra való becsempészéséhez a Hont vármegyei „ellenállók” erőszakossága szállította az „ötletet”, Szabó Mihály a kormány által kinevezett főispán hívei tanácsára nem utazott egészen Selmecebányáig, hanem Garamréven kiszállt a vonatból és a hátralevő utat csak másnap tette meg kocsin, így játszotta ki a selmecebányai vasútállomáson ellene felheccelt tömeget” (uo.).

„A regény másik, a megyei közélet fórumán zajló jelenete, a Noszty Feri szolgabíróvá választásának körülményei, amely szintén közvetlen politikai élmény hatását mutatja. A közgyűlésnek két napirendi pontja van: a nemzetiségi érdeket sértő iskolareform bevezetése és az új szolgabíró megválasztása. Az első napirend a nemzetiségi képviselők heves ellenállásába ütközik, mert a tárgyalt iskolareform jogait akarja csorbítani. Mikszáth a regénynek ezt a részletét 1907 júliusa végén írja, alig néhány hónappal korábban a parlament Apponyi Albert javaslatára újból napirendre tűzi a népiskolai törvényt. A parlamentnek ez a lépése szerves része a nemzetiségek ellen irányuló erőszakos eszközöknek. A koalíciós kormányzat az uralkodó osztály megrendült hatalmának erősítése sorra indítja meg a pereket a különböző nemzetiségi politikusok ellen, ha a parlament képviselőiről van szó, mentelmi jogát azonnali hatállyal felfüggesztik” (REJTŐ i.m. 314).

A regény megdöbentő hatásával szintén REJTŐ ISTVÁN foglalkozik, így őt idézem: a regény fogadtatásáról „a korabeli konzervatív kritika hirtelen haragú elszólása tanúskodik a legjobban: „[a regényben]...a dzsentrik, a megye urai, romlottak, léhák, lelkiismeretlenek és főként és elsősorban frivolak és érzékiek — írja az Élet hasábjain Andor József. — Nemcsak magánéletük ilyen, hanem a hivatalos is. Szédületes erkölcsi piszok az, amiben e társaság gázol.” Megállapítását már nem is támasztja alá az érvek súlyával, hanem az inszinuális mérgezett fegyverével lő a regényre: „E könyv ami nyeresége irodalmunknak, olyan kárára lehet nemzetünknek. S nem tudom a mi különleges szomorú viszonyaink közt melyik hatása maradandóbb és súlyosabb.” A dzsentri álláspontot tükröző kritikával

szemben a magyar polgári átalakulás szempontjából vizsgálja a művet Alexander Bernát. Megállapításai kimondatlanul az Élet kritikusanak kategorikus kijelentéseivel felelnek: „Noszty Ferinek el kell tűnnie életünkben, illetőleg kivétellé kell válnia, a periférián kell tengődnie, nem előtérben állania... Ez a könyv nagyszerű regény és bátor tett. Olvassátok és gyönyörködjetez benne és esetleg megtörténik, hogy közben az előítéletek lehámlanak a lelkekről vagy legalább meglazulnak. Hiszen vagyunk már egynéhányan, kik az új Magyarországot érzik lelkükben, látják a jövőben, sőt találkoznak vele az utcán, faluhelyen, gyárakban, dolgozószobákban. Hogy a művész ezekhez pártolt nyugodt férfias energiával, azért köszönetet mondunk az embernek...” (REJTŐ i.m. 305).

A korabeli kritikák, ellentmondó, szinte egymással szóharcot vívó megjegyzései arra figyelmeztetnek, hogy Mikszáth e művében olyan kérdések művészi ábrázolását tűzte maga elé, amelyek még mindig elevenen hatottak és kritikusi képtelenek voltak kivonni magukat a regény felidézte érzelmi hatások alól. A legújabb kutatások már rámutattak, hogy az 1890-es évektől Mikszáth témaválasztását egyre fokozódó mértékben befolyásolták a társadalmi és politikai élet központjába kerülő ellentmondó, megoldásra váró kérdések. Ilyen kérdésekből születő alkotások sorába tartozik a Noszty regény is” (uo.).

2. A tér, az idő és a szereplők kompozíciós szerepe a regényben

A Noszty fiú esete Tóth Marival című regényről a következőket állapíthatjuk meg: a mű 26 fejezetre tagolódik. A regény cselekményének főbb eseményei a képzeletbeli Bontó vármegyében, valamint négy, a regény történetének alakulásában fontos szerepet játszó fejezetben (12-15), a Somlyó hegyen, illetve Pápán játszódik. Praznovszky Mihály mutat rá, hogy: „Aránylag jól kirajzolhatók Mikszáth műveinek topográfiai körvonalai. Gyakori helyszínek: Felvidék, Felső-Magyarország, Alföld, Erdély, Budapest. Ebből a sorból hiányzik a dunántúli táj és helyszín. Éppen ezért feltűnő, hogy Noszty-regényének egyik helyszíne éppen a Dunántúl és ott is Somló hegye, majd Pápa. S nem is akármilyen cselekményé: a nevezetes álruhás megismerkedés s majd a végső eseményeket befolyásoló félbe maradt levél történetéé.” (PRAZNOVSZKY 1997: 125)

„A cselekmény az 1880-as években játszódik, a műben ábrázolt erőszakos, minden eszközt igénybe vevő hozományvadász-hajsza későbbi időkre utal” (REJTŐ i.m. 311). Kérdéses azonban, hogy mennyi a regény cselekményének időtartama. Erre a kérdésre csak a műben említett évszakokra, eseményekre való utalásból, cselekvések, illetve néhány pontos dátumból (hónap, nap) tudunk következtetni. Nem lineáris vonalban halad a történet,

hiszen Mikszáth anekdotái néha visszanyúlnak a régmúlt időkre, de ezeket az eseményeket nem veszem figyelembe, mikor végigvezetem az idő múlását, pontos képet adva az idő kompozíciójáról.

A továbbiakban a zárójelbe tett számok az utalások helyét mutatják a regényből.

Az 1. fejezet csaknem egy év történéseit öleli fel; erre utal: „zajos tél volt, vidám farsang időszaka” (5); „tavasz felé” (9); „Egyszerre csak vége lett a nyárnak” (15); „Október 10-e (15). A 3. fejezetben történt utalások a következők: „ilyenkor ősszel” (43); „Az ősi bagolyfészket, a krapecsi kastélyt javítani kezdik tavaszkor” (45); „Egy fél év múlva azzal állított be” (ou.); „gyereke születik Kopereczkynek” (56). A 4–10. fejezetek ősszel játszódnak: „gyönyörű őszi idő volt” (73). 12-15. fejezet Somlyó-hegyén, a szüret idején kezdődik és ér véget: „Egyszer aztán októberben mégis megérkezett az üzenet Rekettyésre, hogy nem ugat már a róka a Somlyón” (235), (ti. megérett a szőlő a szüretre); „az őszi esőzések beálltával utaztak haza” (311). 16. fejezet már az új évben kezdődik: „a januári rendkívüli közgyűlés” (319); „nagy bál lesz nálam farsangkor” (341). 17–19. fejezetek néhány utalása a télre: „zimankós idő volt február elsején estefelé” (346); „nagy hóbunda takarta a mezőket és az utakat” (uo.); „megállt a jégtábla szélén” (358); „természetesen dideregve, mert ők csak a szobai ruhába jöttek ki, míg a vendég már jó helyen van a bundájában” (414). A 20–21. fejezetekben tavaszra vonatkozó konkrét leírásokat olvashatunk: „Eközben apránként elvonult a tél a megérkezett a tavasz lila bíborával” (420); „hallgatta a madarak csicsergését” (437). A 22. fejezetben a nyárra utaló jelzés: „két hét is elmúlt, és a júliusi nagy hőségek is beütöttek” (451). 23. fejezet az időben nagyot ugrik, beállt a tél, amit így jelez az író: „hetekig, hónapokig folytak az efölötti eszmecserék” (458); „november 3-án beszakadt a privogyeci kőszénbánya” (460); „Félek, hogy a Gyík befagyott az éjjel” (465); „csikorgó hideg, tiszta idő volt” (472). 24. fejezet pár óra eseményét meséli el: „éjfél után két óra” (479); „De hol csavarog ilyen késő éjjel, hiszen mindjárt rórátéra fognak harangozni?” (482); „egyre világosabb lett a szoba, semmi kétség, virrad odakünn” (491); 25. fejezet: „karácsony másodünnepe” (501). 26. fejezetben eljutunk a tavaszig: „két nap, két éjjel berregett az eszterga” (518); „e naptól nem sírdogált többé” (519); amint a tavasz elkezdődött” (522); „a tavaszi napsugár, mely új füveket és virágokat hoz a rétnak, új lombokat a fáknak a levetettek helyet, elkezdte őt is nyalogatni, égő sebet gyógyítani” (535).

Olvasás közben nem is érzékeljük, de a fenti adatokból leolvasható, hogy a regény öt évet ölel fel. Ennyi idő alatt jutott el a Noszty család a tervtől a célig, ami végül mégis megghiúsult. A regény tér és időábrázolásában megfigyelhető Mikszáth realizmusa.

A regény jelenetei nem egymásra következnek, hanem egymásba olvadnak. „A meséknek a szövevénye rendkívül egyszerű. Egy cselszövény, egy titok, amelynek nyitját keresik, egy ötlet, amely fordulatra hoz mindent. Azt hinnénk, könnyen bele láthatunk az író szítáján, ha egyáltalán engedne belenézni. De nem enged, folyton újabb és újabb érdekes dologra irányítja a figyelmet” (SCHÖPFLIN i.m. 233). Mikszáth kompozíciójának éppen ez adja meg a művészi közvetlenséget, hogy nem látszik kiszámítottnak. A kuszátság nincs meg az epizódok kiszélesedése ellenére sem, mert mire a történet végére érünk, rájövünk, hogy minden szál szükséges volt a végkifejlethez (uo.).

A regény főhőse Noszty Ferenc. A regényben csaknem minden szereplő előfordulása az ő életének alakulásához kötődik. A következő táblázatban ezt a viszonyrendszert mutatom be. A táblázat *főszereplő* kategóriája azokat a személyeket sorolja fel, akik közvetlen módon befolyásolják Feri sorsát, a *mellékszereplő* kategóriába pedig azok a személyek kerülnek, akik közvetetten vesznek részt, gyakran tudtuk nélkül a „nemes cél” elérésében.

Fejezet	Főszereplő	Mellékszereplő
1. fejezet	Noszty Ferenc – huszárhadnagy	Kozsehuba Tivadar – bankár Stromm – Noszty Ferenc felettes tisztje
2. fejezet	Kopereczky Izsák Izrael – takarékpénztár elnöke	
3. fejezet	Noszty Ferenc – exhadnagy Noszty Pál – apja; kormánypárti képviselő Kopereczky	Noszty Vilma – Feri húga
4. fejezet	Noszty Ferenc Kopereczky	miniszterelnök
5. fejezet	Kopereczky	Malinka Kornél – Kopereczky titkára Bubenyik – Kopereczky komornyikja
6. fejezet	Kopereczky	Bubenyik
7. fejezet	Kopereczky	Malinka

8. fejezet	Kopereczky – főispán	Poltáry György – alispán
9. fejezet	Nosztty Ferenc Tóth Mihály – gazdag milliomos Tóth Mari – lánya Kopereczky	Homlódy – Máli néni férje
10. fejezet	Nosztty Pál Kopereczky Máli néni – Feri nagynénje	
11. fejezet	Tóth Mihály	
12. fejezet	Nosztty Ferenc Tóth Mari	kocsmáros
13. fejezet	Nosztty Ferenc Tóth Mari	
14. fejezet	Nosztty Ferenc Tóth Mihály Tóth Mari	Velkovics Mihály
15. fejezet	Tóth Mari	
16. fejezet	Kopereczky Nosztty Ferenc – szolgabíró	Klementy úr – szerkesztő, újságíró Horth István
17. fejezet	Nosztty Ferenc Tóth Mari	
18. fejezet	Nosztty Ferenc Tóth Mari	
19. fejezet	Nosztty Ferenc Tóth Mihály	Tóthné – Mari anyja
20. fejezet	Nosztty Ferenc Mihály Kopereczky	Palásty György – Mari egyik kérője Nosztty Vilma
21. fejezet	Nosztty Ferenc Tóth Mari Tóth Mihály	

	Kopereczky Máli néni	
22. fejezet	Nosztly Ferenc Tóth Mihály Kopereczky	
23. fejezet	Máli néni	Malinka
24. fejezet	Nosztly Ferenc Tóth Mari	Bubenyik
25. fejezet	Tóth Mihály	Palojtay – Tóthék rokona Topsich – Tóthék szomszédja
26. fejezet	Nosztly Ferenc Tóth Mihály	

A regényben bemutatott megyei társadalom két élesen elkülönülő réteget vonultat fel: az egyik maga a dzsentrí, ahová a Nosztly családba tartozó személyek sorolhatóak, a másik pedig a polgárság, a dzsentrivel szembeálló pozitív erő, amelyből kiemelkedik a három ifjúkori jó barát: Tóth Mihály, Velkovics György és Stromm Adalbert. Sokban különböznek egymástól, de egyben hasonlóak: hogy munkával, személyes helyzetükkel vívták ki a helyüket a társadalomban, nem pedig származásukkal, jól csengő névvel, rokoni kapcsolatokkal.

V. Az interperszonális kapcsolatokban jelentkező szociolingvisztikai jelenségek a szereplők beszédében

A szereplők interperszonális kapcsolatában megfigyelhető, hogy egy szépirodalmi mű szereplője is, mint minden egyén, másként nyilatkozik formális és informális helyzetben. Vizsgálat során ez a tény folyamatosan előtérben helyeződik.

A szociolingvisztikai vizsgálat egyik fontos fogalma a kódválasztás. Egy nyelvet vagy egy változatát kódnak is nevezhetjük. Érdekes kérdés, hogy miért választják az emberek inkább az egyik, mint a másik kódot, miért váltanak át egyik kódról a másikra? Nagyon kevés olyan beszélő van, aki egyetlen kódot használ, vagyis az embereknek szinte mindig ki kell választaniuk egy kódot, amikor beszélnek. Általában az ember kénytelen egy speciális nyelvet, dialektust, stílust, regisztert vagy változatot, azaz egy speciális kódot kiválasztani, ha kinyitja a száját. Ez elkerülhetetlen (WARDHAUGH 1995: 78).

Ha egyenlőnek tekintjük a kódot a nyelvvel, akkor kétfajta kódváltásról beszélhetünk: helyzetnek megfelelő, illetve metaforikus kódváltásról (WARDHAUGH i.m. 92). „*Helyzetnek megfelelő kódváltásról* akkor van szó, amikor a használt nyelveket a beszélők aszerint a helyzet szerint váltogatják, amelybe belekerülnek: bizonyos helyzetben az egyik nyelvet, egy másikban egy másikat használnak. Ezt a típust fogjuk tapasztalni Kopreczky nyelvváltozatában. A téma változása itt nem játszik szerepet. Amikor a téma megváltozása kívánja meg a használt nyelv megváltozását, *metaforikus kódváltásról* beszélünk. Az érdekesség itt az, hogy bizonyos témákról mindkét kódban lehet beszélni, a kód megválasztása azonban sajátos színezetet ad annak, amit a témáról mondanak. A választás bizonyos társadalmi értékek bekódolására szolgál. Kódkeverésről akkor beszélünk, amikor a beszélgetőpartnerek egyidejűleg használják mindkét nyelvet, annyira, hogy egyetlen megnyilatkozáson belül is átváltak az egyikről a másikra” (uo.).

Megszólítások: „Hogyan utalunk egy másik emberre és hogyan szólítjuk meg? Címmel és ranggal, vezetéknévvel, keresztnévvel, becenévvel, ezek valamilyen kombinációjával vagy egyáltalán sehogy, hogy szándékosan elkerüljük a problémát? Milyen tényezők irányítják a választást?” (WARDHAUGH i.m. 239). Kölcsönös, vagy nem kölcsönös a megszólítás? „A csak címmel való megszólítás a legkevésbé bizalmas, mivel a címek általában rangot vagy foglalkozást jelölnek” (WARDHAUGH i.m. 241). „Bizonyos körülmények között a keresztnév kölcsönös használata a hatalom erőteljes jelzése” (uo.).

Nézzük meg a regény főbb szereplőinek jellemét, nyelvi megnyilatkozásait, egymásról alkotott véleményüket és egymáshoz fűződő kapcsolataikat.

1. Noszty Ferenc

A) Noszty Ferenc jellemzése

Rögtön a regény elején az író kommentárjából értesülünk a főhős jelleméről: „valamennyi tiszt közt a legszebb fiú Noszty Ferenc huszárhadnagy; vidám, könnyelmű, eleven, pompás lovas, jó vívó, jó táncos és nagy kártyás. Mindebből aztán az következett, hogy roppant szerencséje volt a szerelemben (sok nyoma is maradt annak) és kevés szerencséje a kártyában, aminek szintén maradtak nyomai kifizetetlen váltókban és kötelezvényekben...” (5).

Külseje tekintetében a legjobb jellemzést Feriről Tóth Maritól és Velkovics Rozáliától kapjuk, mikor egymást túllicitálva, egyik éjszaka beszélgetnek titkos szerelmeikről, aki történetesen ugyanaz a személy:

- Az enyim huszárhadnagy – felelte Róza egy sóhajjal.
- Az enyim is egészen olyan, mint egy civilruhába öltözött huszárhadnagy, de lehetne álruhás gróf is.
- Látnád az enyimnek a termetét, olyan, mint egy szarvasé.
- Akár a hajlékony nádszál, olyan az enyimé.
- Hát még a szép vékony bajusza.
- Talán olyan, mint a hőscincéré?
- Kikérem a sértő megjegyzéseket. A legszebb bajusz az ármádiában, fölfelé kunkorodó.
- Nem különb az enyimnél.
- Az a hamis mosolygása, ha incselkedik.
- És az a szelíd nézése, ha mosolyog (307).

Noszty Feri célja, hogy Tóth Mari kegyeit elnyerve benősüljön a gazdag családba. Azonban az egész nem az ő ötlete, hanem az apjáé, aki közli Kopereczkyvel: „Megvan (ti. a kiszemelt lány)... Egy amerikai leány... Az Isten végszükségletünkben, úgy tetszik, egyenesen nekünk hozta, mint a sült galambot, és letette Bontó megye közepére. Ezt vétek

lenne kisiklani engedni” (53). Ettől a ponttól kezdve Feri gyakorlatilag csak egy bábú, benne összeadódik minden, ami a dzsenti család többi tagjában megvan, hiszen a rokonok mozgatják. Tőle várják a megújódást, azt, hogy a címer újra csillogjon. Ferinek nincs is önmagáról alkotott saját véleménye, hősiesen megtesz mindent, amit kérnek tőle, tanácsolnak neki. Amit önmagától cselekszik, az felelőtlen, cinizmusra hajló, ugyanis felelőtlenesgre vall az a körülmény is, hogy azért ajánlotta Kopereczkynek Malinkát titkárul (mivel ő nem volt hajlandó elvállalni: „Pfuj! Nem szeretek én körmölni. Arra keress Magadnak valami skribát” (58)), hogy a volt udvarlót társadalmilag elfogadható körülmények között juttathassa Vilma közelébe. Saját hűgát dobja oda prédának, hogy legalább ő hagy mulasson egy jót. Mikszáth így közli ezt a fordulatot: „Noszty fütyürészve távozott, gondolván magában: ezeket én most összehoztam, amiből szép kis vígjáték lesz Krapecen. Sokkal frivolabb volt, mintsem arra is gondolt volna, hogy éppúgy lehet szomorújáték is” (65). Tudjuk pedig, hogy húga „mindég annyira szerette, olyan nagyon kényeztette” (16).

A Noszty családnak ő az egyetlen valóságos katona tagja, igaz, az sem sokáig, mivel kirúgják a hadseregből váltóhamisítás miatt. Csinos, behízelt modorú, tökéletesen léha huszártiszt. Olybá’ tűnik, mintha eszes, okos lenne, de csakhamar kiderül, tanulja még a dzsenti életformát, ugyanis mikor a váltót nem tudja rendezni, apját keresi fel, aki feltalálja magát, gyakorlatilag eladja a lányát kétezer forintért Kopereczkynek, de legalább kiegyenesíti a fia kanyargós életútját.

VÉBER KÁROLY a következőket látja Noszty jellemében: „Noszty Feri züllöttsége mégis több, mint egy kalandor jellem szokásos hitványsága. Osztálya bűneit hordozza, amelyeket ezért nem is éreznek igazi bűnnek. A dzsenti minden eszközt elfogad, amely alkalmas, hogy a hatalmat vagy annak látszatát megőrizze. Mindegy, hogy szép vagy öreg, de olyant kell elvenni, „akinek a talpához minél több föld van hozzáragadva”. Tulajdonképpen tisztességes úton is közeledhetne Tóth Marihoz, de ez meg sem fordul a fejében. Az előre kiszámított lépéseknél néha megborxad ugyan, lelkiismeret furdalása támad, de elhessegeti magától, a dzsentriszemlélet könnyen fölébe kerekedik minden ösztönös tétovaságnak. S hiába szeret bele a lányba, érzelmeit hideg fejjel, számító ésszel kormányozza. Osztálya szokásait, törvényeit követi, belső ingadozását a prédára leső, zsákmányszerző vad könyörtelensége győzi le. Mikszáth mégis Noszty hangulati hullámlásával jelzi, hogy jobb szándékok, nemesebb érzelmek is sarjadhattak volna benne, ha nem követi a dzsentrivilág törvényeit. (VÉBER 1986: 181)

B) A szereplők véleménye Noszty Ferencről

Fontos szempont, hogy hogyan vélekedik, mit gondol Noszty Ferencről a többi szereplő. Velkovic György lányának, Rozáliának udvarol Trencsénben, ez nem tetszik neki az apának, mivel lány el van már ígérve a bankár Kozsehubának. Az asszony is megszédül a zsinóros dolmánytól. A következőképpen vélekedik Nosztyról: „Nem adom a leányt ennek a hadnagynak... Nem adom pedig azért, mert ez a hadnagy *csak hadnagy*, de ha kapitány volna se adnám, mert *lump*. De ha lump nem volna se adnám, mert *katolikus*, én pedig luthetánus létemre csak lutheránusnak adnám. De ha lutheránus volna se adnám, mert *nagyúri házból való*, ahonnan minket, ha egyszer odaviszik, meg se fog látni...” (6). Később, mikor szüreteléskor beszélgetnek, és érdeklődnek a Tóth szülők, ki volt Velkovic Rozália udvarlója, aki összetörte lányuk szívét, így nyilatkozik róla: „Közönséges *szélhámos* volt. Kompromittálta a leányunkat”(281).

Váltóhamisítás miatt kirúgják a hadseregből, aminek következménye, hogy: „A legszebb hadnagyot elvitték Trencsénből, ami azonban nem hagyott nagyobb űrt a kis tót városban, mert más hadnagy jött helyére” (45), párhuzamba állított ellentét: „Velkovic Rozália sírt, ahol nem látták, egy csomó hitelező pedig káromkodott, ahol hallották (45).

Kopreczky első véleménye sógoráról: „Feri nagyon *léha* fráter” (180).

Meglepő, hogy az apa is ugyanazon a véleményen van, mint Kozsehuba, aki *csaló*, váltóhamisítónak tartja a hadnagyot: „Eredj a pokolba, az igazat mondja” (42).

Mindenki megismeri Feri valódi arcát, csak Mari nem, aki a későbbiekben is elfogultan gondol rá: „Egy-egy forint borraivalót adott a szolgálknak, hisz az akkor *úr*. És a katonatiszttal beszélgetett! Talán barátja is volt” (309.)

Kopreczky egyengeti Noszty Feri útját. Cselekedeteiben az mozgatja, hogy tudja, tartozik apósának azzal, hogy Ferit magasabb pozícióhoz juttatja. Megkéri Klementy szerkesztőt, hogy „nyomja meg egy kicsit a tollat”(315), elvégre, mint bizottsági tagnak, erős befolyása van. Így vélekedik Nosztyról: „Nemigen fog menni, méltóságos uram, megmondom őszintén, mert a fiatalurat részint nem ismerik a megyében, részint pedig ismerik. Akik nem ismerik, nem szavaznak ismeretlenre, akik pedig ismerik, inkább szavaznak ismeretlenre, akik pedig ismerik, inkább szavaznak másra” (316). Az említett emberek így érvelnek: „Noszty Feri végre is csak egy *tacskó*. Herbert és exlajdinánt” (A XIX. század utolsó évtizedeiben Herbertnek nevezték a hatalmas és befolyásos apjuk révén fölkapaszkodó fiatalembereket; leszerelt hadnagy.) (319).

„Kellemes fiatalembernek látszik” (383), jegyzi meg Tóth Mihály, aki nem ad más szavára, csak abból következtet, amit tapasztal. Akkor is Feri pártját fogja, mikor az egy párbajban

súlyosan megsebesíti Palásthy Györgyöt, mondván: „Ő volt a sértett, nem tehetett egyebet, Palásthy maga kereste a bajt” (420). Mikor kezd körvonalazódni, hogy milyen ember lehet a leendő veje, akkor sem mond véleményt, csak magában elmélkedik: „Noszty könnyelmű fráter lehetett, sok leányt megcsalt és sok hitelezőt szerzett Trencsénben” (431). „Ha egy kicsit megkomolyodik, kiváló ember lehet belőle” (449). A regény végén már „gazembernek” (516) nevezi a felesége előtt, valamint rájön, „hogy nem is szereti Marit, hanem rendkívül ügyes módon hálót vont körüle” (uo.).

C) Noszty Ferenc kapcsolata a regény szereplőivel

a) Noszty Ferenc és Noszty Pál kapcsolata

Noszty Ferenc a regény központi alakja, Noszty Pál az apja, aki szerint „Nosz vezér Tass vezérnek a fia volt” (177). A fiú a regény kezdetén katonahadnagy, de már az első fejezetben megfosztják ettől a rangtól, kirúgják. Apja jellemzésében legfontosabb tulajdonságát ragadja meg az író: „Az öreg Noszty Pálnak magának is le van foglalva a fizetése... Az öregről itt csak az tudatik, hogy oszlopos tagja a kormánypártnak” (5). Viselkedését így határozza meg: „Az öregúr viseletéből semmit se lehetett leolvasni; mintha ércből volnának az arcvonásai” (43). Gondolkodásmódját jól tükrözi a Kopereczkynek mondott okfejtés: „nálunk magyar uraknál... az asszony hozza a pénzt és a hivatal elviszi” (178). Noszty Pál az oka, hogy fia belekeveredik a váltóhamisításba. Ugyanis, pénzt kér tőle, de nem tud neki küldeni, mondván: „Rossz világ jár rám, egész hónapban vesztettem a tarokkon” (9). Mikszáth ezen túl még egy fontos szerepet szán neki: ő az akinek először eszébe jut, hogy fiának Tóth úr lányát kell valamilyen úton-módon elcsábítania, majd elvennie. Múltjáról annyit tudunk meg, hogy valaha a főispán lányát vette el feleségül. Az asszony meghalt, amit egyedül Noszty Feri leveléből tudunk meg rögtön a regény elején: „temessetek anyám mellé” (15), de semmi közelebbit nem tudunk meg erről a tragédiáról. Érdekes azonban a jellem szempontjából párhuzamot állítani: Tóth úr Noszty Ferivel kapcsolatban így érvel, amiért nem hajlandó lányát hozzáadni: „nem tudok olyan gonosz, kegyetlen lenni, hogy odahajítsam leányomat a gazembernek, mikor tudom, hogy úgyis ellöki magától, ha a hozományát elkölti és visszajön fonnyadtan, talán nyomorékká téve, mert arra is fogadok, hogy verni fogja” (516). Mivel apja vére, tanítványa, elképzelhető, hogy Noszty Pál ugyanígy tett, kegyetlenül kizsigerelte a feleségét, talán bántotta, ezzel a halálba taszítva őt.

A társadalmi kapcsolatteremtés egyik nyelvi formája a megszólítás, mely sok mindent elárul a szereplők közötti kapcsolatairól. Interperszonális helyzetben a fiú mindössze háromszor szólítja meg az apját, melyben a familiáris helyzet megmutatkozik: első két esetben az *apám* formát használja, egyik a segítségkérő levélben: „Kedves apám!” (15), majd csak „apám” (38), harmadszor pedig a népiesebb „*apámuram*” (44) formát használja. Tegezi: „Ha még életben *akarsz* találni, *jöjj* hamar... Ha október 10-ikéig *jössz*, még *beszélhetsz* velem” (15). Érdekessége kapcsolatuknak, hogy egyszer sem utal az író köszönési formára kettőjük között. A legalapvetőbb formákat kerülik, egyetlen életcéljuk van, mindegy mi áron, de kijönni a bajból épen – egészségesen. Látszatban élnek, de ez olyan szinten beleivódott már az öreg Noszty gondolkodásába, hogy saját fia előtt is azt akarja elhíttetni, van pénze: „Most már csak annyi időnk van, hogy mentjük, amit lehet. De miképpen? Mert pénzt nem hoztam. Annyira megijesztettél, hogy rögtön jöttem” (16). 'Kétségbeesését': „Engem itt senki se *ösmer*” (uo.), Feri csattanóval zárja: „Hiszen éppen az a jó” (uo).

A presztízsz, tekintély megmutatkozik pár pillanatra, amelyben igyekeznek megfelelni az apai pozíciónak: „Eredj a szemem elől, ne lássalak, mert csak az epém forr fel – pirongatta meg a hadnagyot –, végezd a dolgodat, ha van, vagy aludj, ha tudsz, de én előlem pusztulj” (16). De az író közli velünk, hogy ez csak egy színjáték: „Ezzel a mennydörgéssel könnyítvén atyai lelkén, a könnyelmű emberek csodálatos módon helyre igazodó nyugalommal lesétált...”(17).

Noszty Pál nyelvhasználatában területi változattípus mutatkozik meg, melynek szerves része lehet az életkor is. Mikszáth számtalanszor *öreg Noszty*nak nevezi. Ö-ző nyelvjárás figyelhető meg beszédében, igaz, csekély számmal, ami színesíti nyelvezetét „Engem itt senki sem *ösmer*” (16).

b) Noszty Ferenc és Kozsehuba Tivadar kapcsolatának nyelvi vonzatai

Kozsehuba Tivadar gazdag bankár a regényben. Nyersen realista. Mindössze két fejezetben (az 1-ben és a 3-ban) jelenik meg, de Feri életének alakulásában nagyon fontos szerepet játszik. Ő az, aki váltóhamisításra való rábírással átlöki Nosztyt egy erkölcsi gáton (igaz, nem kellett sokat erőlködni), és a huszárhadnagy ezzel elindul a lejtőn.

Kozsehubának már el van ígérve Velkovics Rozália, de Noszty egy huszárvágással meghódítja a kisasszony szívét. Rajecba, a fürdővárosba akart utazni Velkovicsék után, de ehhez pénzre van szüksége. Kozsehubához fordul, aki kapva kap az adandó lehetőségen,

hogy ellenfelét egy csapásra kiüsse a nyeregből: ezer forintos váltót irat alá vele, méghozzá úgy, hogy kezet is kér Ezzel ráveszi Nosztyt, hogy felettes tisztjének nevét hamisítsa alá a papírra.

Nézzük meg, hogyan alakul a kettőjük viszonya, melynek alapja, hogy tegező nyelvi formát használnak. Jól vizsgálható kapcsolatukban Feri nyelvi kódváltása is.

Regénybeli első találkozásukkor a tényleges köszönés elmarad, helyette köszönéspótló kifejezést használ Feri: „No, találd ki *Tivi*, miért jöttem én most hozzád?” (10). Megszólítása nyájas, behízselő, becéző forma „bámulatosan melegítő, rokonszenves” (10). Ehhez hasonló még a későbbiekben előforduló: *kedves öregem; legjobb cimborá, legédesebb fickó; pajtáskám*. Kozsehuba Feri nyájasságát átveszi, addigi ridegségét tervének kovácsolódása átmelegíti, és *barátocskám*-nak szólítja a megszorulót. A bankár csodálkozására határozottan így felel Noszty: „Nem kerülgetem a kását. Katonás egyszerűséggel fordulok hozzád, nem volnál-e szíves kétszáz forintot kölcsönözni?” (uo.). Csak ennyit nem hajlandó adni, hanem mindjárt már ezer forintot, a meggyőzés eszközét használja: „Mire mégy kétszáz forinttal? Az csak egy kis éter-injekció. Vagy levegőt adok, amiben mozoghatsz, vagy nem adok semmit” (11). Abban a pillanatban, mikor Kozsehuba a feltételével előáll (ti. elfogadható jótállót kell szereznie Nosztynak), Feri visszahull kiábrándultan a behízselő stílusából, amit jól tükröz a másik megszólítása: „Ez egy rossz tréfa, *Tivadar*” (12). A bankár elmagyarázza neki, hogy csak annyit kér „legyen a váltón jótálló. Hogy hol veszed, miképp veszed, mint szellem lép-e be a kulcslyukon, azzal nem törődöm” (uo.). Tehetetlenségét indulatával ellensúlyozza a hadnagy, sértőnek véli, hogy arra akarják rávenni, csaljon: „Kozsehuba, te nem vagy úr!” A bankár ellenfelénél is aljasabb. Távolságtartása megmarad másnap is: „Nagyon megharagítottál tegnap, *Tivadar*!” (13), de már nem ellenkezik a hamisítás ellen. Mikor megtudja, hogy Stromm Adalbert lovag nevét kell kezesnek aláírnia, nem erkölcsé szól közbe, hanem a teljesítés lehetetlenségének kilátása, ironikussá válik az érv: „annak olyan szép kalligrafikus írása van, hogy ha a nyakam vágod el, sem bírom megközelíteni (14).

Az író kapcsolatzárást nem kommentál, nem utal rá, így ezt kettőjük esetében nem vizsgálhatjuk.

c) Noszty Ferenc és Stromm Adalbert kapcsolata

Stromm ezredes német, Feri felettes tisztje. A trencsényi kaland az ő korrekt eljárásával záródik, és a befejezésben is kulcsfiguraként lép fel.

Akkor találkozunk vele először, mikor Kozsehuba elmegy hozzá a váltót kifizettetni. Kimért, tekintélyt parancsoló már a rangjánál fogva is. Ezt alátámasztják a következő kommentárok és megnyilatkozások: A bankár „nem minden szepegés nélkül kopogtatott be” (39). „Mogorva „szabad”-ra” benyitott (uo.). Mi tetszik? – kérdé bosszúsan” (uo.). Mikor a váltót kézhez kapja a hamis aláírással, csak külső jegyek árulják el érzéseit: „kivörösödött, szemei kigyúltak, halántékán az erek kidagadtak s a bal kezével idegesen dobolt az asztalon” (uo.). Önuralma nagyobb volt érzelmein, mert „ahogy kijöttek a formáikból, éppen olyan gyorsan vissza is igazodtak” (40). Tiszteletudón kifizette a váltót. Becsülete és tisztessége nem hagyja, hogy az ő ezredében szolgáló katona csorbát üthessen rajta. Hirtelen haragú, felindulásában a következőket vágja Kozsehubához: „az ördögbe” (40), „ezer ördög” (uo.). Noszty Pál úgy okoskodik fia jövőjével kapcsolatban, hogy: „ha nagyon úriember, akkor nem engedi elsimítani azt a disznóságot, amit elkövettél, és nem öl meg ugyan, de megszabadítja téled a tisztikart” (43). Mikor visszatér tőle, ennyit nyilatkozik: „nagyon úriember” (44). Stromm az egyetlen ember, akitől Noszty nagyon tart, akinek azonnal engedelmeskedik. Mikor szidja, azt sem meri hangosan tenni, csak magában: „No, hogy dagadjon meg – gondolta magában a hadnagy elszomorodva”. Ebben a 3. fejezetben ők közvetlenül nem is találkoznak. Az utolsó, 26. fejezetben, mikor Noszty őriöng annak a tudtától, hogy rászedte Tóth úr, csak akkor juhászokdik meg, mikor meghallja Stromm hangját. A narráció segít az olvasónak tökéletes képet alkotni kettőjük viszonyáról:

„...megnyílt a könyvtárszoba ajtaja, s egy magas, délceg katona lépett be és rászólt éles hangon:

- Akar ön valamit?

Noszty Ferenc hátrahőkölt az ismerős hangra s félénken felpillantot, ahonnan a kérdés jött.

Stromm ezredes állott a küszöbön összefont karokkal és ismétli:

- Mit akar?

Noszty karjai lankadtan estek le s halotti sápadtság borította el arcát:

- Haza akarok menni, ezredes úr – nyöszörögte szánalmas hangon” (534-535).

d) Noszty Ferenc és Tóth Mihály kapcsolata

Tóth Mihály lesz az a szereplő, aki keresztül húzza a Noszty család számításait, nem adja lányát Ferihez. A 9. fejezetben lép elének először. Tekintélye a hozzá intézett megszólításokból is lemérhető. Eltérően szólítják interperszonális helyzetben, illetve E/3

személyben. Előző csoportba lehet sorolni Macskásinét, aki *tekintetes uramnak*, a doktor mindig *Tóth uramnak* nevezi, Máli néni behízelve a *Tóth bácsi, méltóságos uram* megszólítást használja. Kopereczkynek egyetlen beszélgetésben megváltozik a viszonya hozzá; mikor még azt hiszi, hogy Feri a lány, így nyájaskodik neki: *kedves Tóth bácsi, Tóth bácsi*. Amint megtudja, hogy mégsem: *édes Tóthnak*, végül pedig csak *Tóthnak* szólítja. Amikor E/3 személyben beszélnek róla: *Tóth Mihály, öreg Tóth, öreg*. Az író általában *Tóth uramként, Tóth úrként* vagy teljes nevén, *Tóth Mihályként* említi. Utalnak volt foglalkozására is: *kiflikirály*. Amerikában pékségével gazdagodott meg.

Noszty Feri tudja Máli néni előadásából, hogy „Tóth Mihály maga egy becsületes, egyenes, egészséges észjárású plebejus, rettenetes hideg józanságával egy olyan bástya, hogy ezen a réven nincs mit keresnünk. Erős fal, amin könnyen betörnek az ember feje” (187). Azonban, őt is meg kell nyernie Ferinek, mert az ő áldása nélkül nem lehet nász. Kifinomult udvariassággal, a legjobb, legszebb arcát mutatva lép az öreg Tóth színe elé a 18. fejezetben, mikor Klementy szerkesztő tósztot mond: „Noszty szolgabíró vagyok.” „Azt vettem észre – mosolygott Tóth Mihály” (381). „A másik pólust – folytatá Feri – a munka emberét kívánja megtisztelni a munkátlanság embere” (382). A szerkesztő *méltóságos úrnak* szólítja Nosztyt, aki erre így reagál: „Az csak a kriptáknak szól – felelte Noszty szerényen –, a családi csontoknak. Nekem magamnak inkább csak a „tekintetes” titulus jár, s ezt is azzal a tudattal kell viselnem, hogy más, alkalmasabb, erőteljesebb emberre volt szabva” (382). Ezzel a mondatával Tóth Mihály máris kellemes fiatalembernek titulálja, aki szerény, alkalmazkodó, és az emberekkel való kommunikációban is helyt áll. Tóth úr közelében van, figyel, amikor játszik, de ő maga nem hajlandó a kártyázók közé ülni. Mikor Mari megkérdezi, nem szokott-e táncolni, így felel: „Nemigen”, illetve „egyszer-másszor” (388). Viselkedése a tőle megszokottól teljesen eltér. Első látogatásakor az öregúr lelkesen szaladt elébe. Nosztyt tiszteletteljesen köszöntötte: „*Isten hozta, isten hozta*” (412), „Örülök a szerencsének” (uo.). Noszty, a rendetlenséget szégyellő Tóthot a következő nyájas, behízelve mondatával nyugtatja meg: „csak az az igazi úr, aki a kezével is megtudja a kenyerét keresni, nemcsak az eszével” (uo.). Hamar távozik, a kocsihoz „már csak Tóth Mihály kísérte a vendégét, még egyszer kezet fogni vele, mikor felszáll” (414). Feri viselkedése tisztelettudó, udvarias, bizalmasan köszön el, tőle nem várt tiszteletadással: „A viszontlátásig, *Miska bátyám*” (uo.). Hamar elnyeri bizalmát, Tóth érzelmei Noszty iránt pozitív irányban kezd kialakulni. A Palástyval folytatott bárhaj után „*fokozta rokonszenvét* Noszty még azzal is, hogy midőn néhány nap múlva látogatást tett, nem hősként viselte magát, inkább mutatkozott vezeklőnek” (420). Tóth úr logikus elméjével hamar rájön, hogy

Noszty nem mint jó szolgabíró serénykedik Rekettyésen, hanem ennek egy célja van: a lánya utáni érdeklődés. Lassan ő is fennakad a kifeszített hálón, egyre jobban szimpatizál a fiúval, amit csak az írói közlésből tudunk meg: „Több apró jel árulta el, hogy rokonszenvezik vele és közeledik hozzá” (425).

Noszty Feri akkor botlik meg a szépen felállított áljellemben, mikor véletlenül megemlíti, hogy katona is volt. Ebbe kapaszkodik bele Tóth Mihály: „Igaz biz az, el is feledtem, hogy azelőtt katona volt...És miért vált meg tőle?” (427) Megtudja, egészségi ok miatt (ami természetesen még az apa ötlete volt, hogy ne szégyenkezve hagyják el Trencsént), bizalmasan megjegyzi: „Furcsa, nem úgy néz ki *öcsémuram*, mintha gyöngé, beteges szervezetű volna” (uo.). Megszólítása a korkülönbségre, valamint közvetlenségre utal. Zavarba jött Noszty, elpirul, kilendült a szerepéből. Ezt látva Tóth, érdeklődik tovább. Megtudják, hogy Trencsénben szolgált. Hamar kiderül, ismeri Velkovicsékat, akik rokonuk a Tóth családnak (a feleségek testvérek). Zavarba jön Noszty, aminek hatására ellentmondásba keveredik, hiszen azt állította eddig, hogy alig táncolt, most pedig azt mondja: „Sokat táncoltam vele (ti. Rozival) annak idején” (428). Az idős házaspárban felmerül a gyanú: „Hm, nem ez a hadnagy az, akit Velkovicsék emlegettek?” (uo.) Stromm ezredes is ismert személy a Tóth családban, hiszen Mihály tanulókori pajtása volt. Mikor kiejti a nevét, Noszty összerezzen, majd elsápad. Marinak fel is tűnik, megkérdezi: „Nincs magának valami baja?” (429). Ahogy a fejezetcím (21.) is mutatja: Az ember néha egy szalmaszálaban botlik meg. Noszty Ferenc esetében szent igaz.

A tökéletes tervben nem mérlegelték a trencsényi időszakot. Máli néni azonban újra kezébe veszi az irányítást, meglátogatja a Tóth családot, de hogy ott mi hangzik el, nem értesülünk róla, Homlódyné csak szimbolikusan utal: „Mind a három kapu ki van nyitva” (435). Ez a három kapu a Tóth család három tagja. Feri újra reménykedik, minden lelkiismeret furdalás nélkül elmegy Tóthtal vadászni. Ekkor kéri meg a lány kezét. „Ferit valóságosan ünnepelték, kényeztették, mint a hadjáratból megtért királyfit... Ő volt a család nyűge eddig a most ő lesz a nábobja, a szemefénye; a Tóth vagyronról temérdek szó esett” (447). Feri sógorát kéri meg, hogy vállalja el a kérii tisztet. Tóth távollétéről sokáig csak az egyes utalásokból értesülünk: „nem lévén mostanság itthon”. A Nosztyak saját érdekeiket néző tulajdonságát igen negatív megnyilvánulásban hallhatjuk újra: kiderül, Tóth sógora meghalt, az ő temetésére ment és a hagyaték elrendezése végett van távol. Ekkor fellélegzik a család: „No, hála Istennek, akkor hát nem romlott el semmi... Sőt minden a lehető legfényesebben áll” (449). Más fájdalmát átérezni képtelenek. Feri zaklatott, minél

hamarabb szeretné az esküvőt. Tóthné azt mondja, majd őszre tervezik. „Az messze van!” (uo.). A gyűrűket is megrendeli.

Legközelebb az utolsó fejezetben találkoznak (kompromittálás, és a családi zsarolás után Tóth belemegy az esküvőbe). Az öregúr viselkedése furcsa, mindig van egy kis mosoly a szája szegletében. Azt hiszi az egyik ismerőse, hogy az esküvőnek örül ennyire, de tagadja: „Tévedsz, öreg, nem a lakodalomnak örülök én úgy, hanem valami egyébnek” (525). Sejtelmes, titokzatos a megnyilvánulása.

Klementy által értesülünk Feri beszédének legújabb, emphatikus változatáról: „Még nem is övé a rekettyési uradalom és máris *raccsol*” (529). A ház körüli lányok, asszonyok sorra tűnnek el. Nosztynak ez gyanús lesz. Megtalálja Tóth Mihályt a házban, „Hova ment a *mama*?” (532), nyugodt, csendes, kis mosollyal az arcán, tetszikelős formában kérdez vissza: „A feleségemet tetszik érteni?” (uo.). Mikor megtudja, hogy ő is, és Mari is elutazott, idegei megfeszülnek, alig bírja visszatartani magát egy élesebb szótól: „Az nem igaz – hebegte s olyan vörös lett, mint a skarlát” (533). Tóth először tör ki, szinte mennydörgéshez hasonló hangerővel kiáltja: „de bizony elutazott még az éjjel, a Velkoviczné sógornőmmel és sohasem kerül vissza többé erre a vidékre” (uo.).

Tóth úr végre revánsot tud venni, ridegen, távolságtartón, de egy pillanatra sem alacsonyodik le a dzsentrikhez, továbbra is tisztelettudó marad. Közli Nosztyval: „Ön, Noszty Ferenc úr, olyan gyalázatosan bánt a leányommal, hogy meg kellett neki szereznem az elégtételt, mely tiszteletre méltó rokonainak megjelenésében nyilvánul. Igen sajnálom s bocsánatot kérek, hogy ide kellett őket fárasztanom, de legalább attól a szégyentől menekedjék szegény gyermekem, mintha a történetek után a család nem akarta volna fölvenni maga közé. Bizonyára vannak önök közt, uraim, gentleman-ek, akik tudják ezt méltányolni” (534).

Dühében Noszty lekicsinylően, megvetve *pékmesternek* nevezi Tóthot, de ekkor megjelenik az ezredes.

2. Tóth Mari

A) Tóth Mari jellemzése

Schöpflin Aladár megjegyzése: Mikszáthnak „kevés nőalakja van: voltaképpen csak kettő: a fölpezsdült vérű szűzleány és a kikapós, szabad szájú asszony. Az előbbit nagyon szereti. Micsoda élvezettel tudja leírni szűzies szemérmességét, amely tulajdonképpen az öntudatlan érzékiség takarója! (SCHÖPFLIN 1967: 240)

„Tóth Mari a szerelméért lázad a konvenciók ellen, a hazug látszat elől a valódi érzelmek világába zárkózik. Mari dacolna a világgal, de nincs miért. Szerelmese nem érdemli meg. Ahogy elénk lép „finom, csupa csipke ruhájában, orgonavirágos florenzi kalapjában”, nem teljesen a naiv, csupa báj kamaszlányok kedves mikszáthi sablonja. 21 éves, s mintha kicsit szeplős is lenne — legalábbis csúnyának hiszi magát. Két magatartás normái ütköznek meg benne: az elkényeztetett gazdag lány magától értetődő félelme, hogy csak a vagyonára áhítoznak; valamint az öntudatos nő, aki maga felel tetteiért. „Amerikai lány vagyok, szabad levegőn és szabad beszéden nőttem fel”— vágja Noszty szemébe.” (VÉBER 1986: 182)

Homlódy világosítja fel Ferit, hogy mi a betegsége a lánynak: „Azért nem ment férjhez, mert Mari azokhoz a lányokhoz tartozik, akik magukat rútnak hiszik” (166). „A betegség abból áll, mindenkire gyanakszik, aki hozzája közelít, hogy a pénzére vetette ki hálóját, minélfogva hűvös, visszahúzódó és bizalmatlan. A gyanakvás folyton nagyobbra harapódik, míg rögeszmévé válik s elnyomja benne a természeti törvényt, a hiúságot. A végén már szinte megcsontosodott meggyőződése, hogy őt önmagáért senki sem szereti a derűre-borúra osztogatja a kosarakat. Ez Tóth Mari belülről tekintve” (167).

Novellákat olvas, ez nagy hatással van rá. Álmodozó, reményekkel teli és merész. Noszty Ferit összekötik olvasmányai világával. Az egyikben a Szép Mihálkából vett Jókai történet idéződik fel angol novellaként: Tóth Marinak az akkor még előtte ismeretlen vadászról jut eszébe a történet, melyben a szép Dolly beleszeret egy ismeretlen fiatalemberbe, akiről kiderül, hogy hóhér, s a megrázkódtatás a lány halálát okozza. A másikban megint ezúttal a Szép Ilonka Mátyás királyával azonosítja a fiút, pontosabban a könyvében látott illusztrációval.

B) A szereplők véleménye Tóth Mariról

A 9. fejezetben lép először Marit. Az első vélemények kinézetéről: „Ejha! – hangzik egy-egy bámulatkiáltás s csettent a nyelvével sok ínycsók férfi.” „De hiszen nem kell azt mutogatni, kiásnák azt a kérők, még ha be is volna falazva” (147). Tóth Mihályról mondja Homlódý: „Gyönyörű leánya van” (151). Az öreg Noszty lelkesedése: „Feri! Ez az, akiről otthon szóltam már neked. Ez még egy olyan deszka, amelyen mindnyájan kiúszhatunk a partra. A leánynak több mint egy milliója lesz” (uo.). Noszty Feri első benyomása róla: „Formás jószág, de mintha szeplős volna.” „Kár, hogy a szemei aprók kicsit.” „De már nem fiatal, ahogy nézem” (165). Máli néni beszámolója egy tüzetesebb nyomozás után így hangzik: „ami a leányt illeti, az egy kellemetes teremtés, szerény és természetes. Nagy műveltséget kapott, de mégse kékharisnya. A ruháit Párizsból, Worthtól hozatják a szülei, mégse játssza az úgynevezett paraszt-comtesse-t. Hanem úgy látszik, szentimentális egy kicsit. Sok német regényt szítt föl magába. Mindenáron azt akarja, hogy őt magáért rajongják körül az udvarlók. Hiszen nem mondom, hogy ez lehetetlenség volna, mert elég csinos kis fruska.... Hát jól van, adjon valamit magára, de ne kívánjon lehetetlenséget az emberektől” (188). Amikor a szobalánya ruhájában jelenik meg a szüreti mulatságon, a csípős nyelvű lányok, asszonyok ezt mondják róla: „Furcsa puska. Úgy áll rajta a ruha, mintha vasvillával hányta volna rá valamelyik béresünk” (265); „Úgy mórlikálja magát, mint valami úri kisasszony”(266); „Hogy mer ide tolnakodni, rangbeli perszónák közé? Nem hordóra kellene ültetni az ilyet, hanem kalodába” (uo.) Az egyik fehérnép azért a szemét is használja: „Nono, nem cseléd az. Nem látják kegyelmetek, hogy milyen harmatos fehér keze van... aztán milyen gyémántos arany karperec csillámlik a kézcsuklóján” (uo.). Mari anyja lánya lelkesedésére (visszahívja Noszty ferit, hogy megmutassa a kismacskákat) így reagál: „...de gyerekes vagy, pedig már nagy lány volnál” (414).

a) Tóth Mari és Noszty Ferenc kapcsolata

Már láttuk, hogy Feri hogyan vélekedik Mariról. Szakirodalmak általában azon a véleményen vannak, hogy Noszty végül szerelmes lesz Mariba. Nagyon fontos és szem előtt kell tartani: Feri egy szerepet játszik. Olyan, mint egy remek színházi szereplő, aki megtervezett díszlet között, koreográfia által mozog. Máli néni, aki remek helyzetfelismerő, ugyanakkor gátlástalan mindennemű eszközzel szemben, tökéletes képet fest Feri számára a szülőkről, magáról Mariról, köréjük megszövi elméletben a hálót, amit végül Feri tesz

'láthatóvá'. Feri élvezi ezt a szerepkört, mindaddig jól is működik benne, amíg Tóth úr meg nem találja az egyetlen elvarratlan szálát: a múltat. Az, mint tudjuk, megmásíthatatlan, eltörölhetetlen. Gyakorlatilag ebbe bukik bele az egész Noszty család, akik, mint a hiénák, várják a prédát, hogy beleessen a verembe, majd miszlikre szaggassák – kifoszthassák vagyonából Tóth Marit.

Nézzük meg, beszédükben, belső monológjukban, milyen hatásokat váltanak ki egymás életében, hogyan vélekednek, élik át az adott helyzeteket.

Noszty Sólyom-hegyén, a 12. fejezetben kezdi meg munkáját, elmélkedik, miközben ment a kacsaringós úton, hogy vajon melyik lehet (lehetőleg a legszebb) a Tóthék borháza vagy villája, „már szinte úgy vette, hogy akkor az ő tulajdona lesz” (243). Nem sokkal később megpillantja a lányt: „Igaza van Homlódynak, ennek a lépése valóságos muzsika. S aztán a szépen ívelt homloka! Hát még a fitos orra s azok a mindenféle görbületek a kis pikáns arcocskáján! Feri el volt bájolva, szinte felszisszent a szépsége láttán” (245). Amikor Mari jól körültekintve, hogy ne lássa senki, elbújik egy kunyhóban, Feriben keletkező érzést a következőképpen közli az író: „Még nem is volt szerelmes s máris féltékeny” (247). Így szidja, otorozza magát miatta: „Hát nem vagyok én bolond? – morogta, fölfedezvén magában e nevetséges érzelmet” (uo.). Megelőlegezve magának, már *jövendőbelijeként* gondol Marira. Noszty először azt hiszi, hogy azért cseréltek a lányok ruhát, mert a „kisasszony a szobalány álarca alatt folytat szerelmeskedést bizonyosan valami alantas emberrel” (251). Jellemtelenségre, romlottságra utal, hogy legelőször ez a lehetőség jut eszébe.

A mulatságban Feri egy ideig nézegeti a lányokat, majd jelez Marinak, hogy táncolna vele. Mikor a lány ezt megtudja, „egész teste megremeg, minden vér arcába szökik, s elhomályosul előtte a természet, míg valami jóleső melegség fut erein. Hát mégis?” (262). Mari magát teszteli, hogy kell-e így valakinek. Teljes bódulatba esik a tánc alatt „meglendíti piciny lábát s azok szárnyakká válnak azon nyomban; száll, ismeretlen világokon át” (uo.).

Mikor először beszélnek, a lány tréfálkozik Ferivel – magázó formát használ vele szemben –, aki a letört fejű sárga rózsát akarja elkérni, mondván, annak táncosa nem veszi már hasznát: „No, ugyan *maga* meg nagy hasznát veszi” (263).

Bókol, hízeleg a lánynak: „megenni való” (264). Mari élcelődik vele: „Talán mézeskalács, hogy olyan pazarul bánik a mézes szavakkal?” (uo.) Megszólításban a vidéki szokásokat veszi át Feri: *édes lelkem, Klárika, kicsikém, édes rózsám* (265). Mariban a reményekkel teli, az önmagát meggyőző ember beszéde figyelhető meg: „Mindegy –

sugdosta a hiúsága –, tetszettél neki, az bizonyos, nyilván beléd szeretne, ha volna rá alkalom” (267). Ám lelkiismeretével nehezen bír, fél a szülőktől: „Kétségtelenül hibáztam, s ha a mamáék megtudják, nagy patália lesz belőle” (uo.). Noszty Feri nem csak a lelkét mérgezte meg, de arra is rábírja, hogy hazudjon. De mivel Mari is egy szerepet játszik most, így ez nem esik nehezére. Okos, gyorsan megtalálja a megfelelő szavakat arra, hogy táncosa kérdése elől kitérjen. Azt hazudja: Klárának hívják, és nem tud olvasni.

Feri egy pillanatra majdnem kiesik szerepéből, mivel meg akarja fenyeíteni a kocsmárost, aki tánc közben hátba vágja, komázik vele. Ekkor még tud uralkodni magán, de mikor meglátja Velkovics Rozáliát, tehetetlenné válik, így úgy dönt, inkább szégyenszemre elfut, mert: „ha kisül, hogy ki ő, hitvány partivadászattá durvul a mai bájos kaland” (276).

Mari viselkedésében nagy változásokat lehet észrevenni: cserfes, izgó-mozgó lányból befelé forduló, csendes nő lesz.

17. fejezetben találkozik újra a pár, véletlenül. Kölcsonösen meglepődnek, de míg Marin ez látszik is: „összerezzen s egyszerre kék lett az arca” (358), addig Feri közömbös. A lányt tisztelettudóan magázza: „Nem ütötte meg magát?” (uo.). Mari érzelmei hullámzóak: mikor azt hitte, hogy a férfi vadász, akkor „kigyúlt az arca, elhomályosodtak a szemei, szíve hangosan dobogott, és olyan ügyetlennek érezte magát, mintha üvegből lenne a lába” (378), magában imádkozik: „Mégis ő volna? Édes Szűz Mária, Boldog Asszony anyácskám, ne hagyj el!” Mikor meggyőzi magát, hogy nem ő az, akkor visszatér *ruganyosságá, bátorsága*. Tanácstalanná válik nagyon hamar. Az eddigi magabiztos lányból, aki szilárdan ellenállt minden hódolójának, most egy kis figyelmesség és kedveskedés hatására ingadozóvá válik. Ráadásul nem csak Ferinek hazudik, hanem már a szüleinek, ismerőseinek is füllent: mikor Feri után nézelődik, azt állítja, csak a „mamát nézem” (361), mikor apja a Patkó betyárnak vélt Nosztyról beszél, összerezzen, amit arra fog, hogy: „Megijedtem..., hogy egy csont akadt meg a nyeldeklőmön” (303).

Mari idővel a *maga* megszólításból áttér a *Noszty, kedves Nosztyra*, ami közvetlenebb megszólítási forma; incselkedésből *tekintetes szolgabíró úrnak* szólítja, mintha társadalmilag alatta állna, és ő egy parasztmenyecske lenne, utalva erre a szerepjátékára. Szánalmat ébreszt Mariban Noszty, mikor kelleetlenül, vontatva közli: „Magamra bosszankodom, kisasszony, hogy olyasvalami csúszott ki a számon, amiről nem szokás beszélni. Nincs annak se értelme, se formája. De már megtörtént, s minthogy úgy állapodtunk meg, hát kielégítem a kíváncsiságát” (391). Tovább fokozza a feszültséget a lányban, ahogy csak egy-egy képet hajlandó elárulni a Somlyó hegyen történekről: „Úgy?... Igen? – mormolta rekedten – a Somlyó-hegyen? – Majd álmodozva tette hozzá: –

No és?” (392). Mari viccelődik hasonmásán, nagy lábakkal, vörös kezekkel csúfolja, amire Noszty megsértődik, és kiáll a parasztlány mellett, megvédve őt: „Ejh! – pattant fel Noszty éles hangon, melynek ércét szokatlan melegség töltötte meg –, egy *hercegisasszony* is elbújhatna mellette” (392). Erre a mondatára Mari nagyon boldog lesz, melynek külső jegyeit csak legyezőjével tudja palástolni: „szemeiben fényes csillagok költöztek, arcán piros rózsák nyiladoztak” (uo.). Csak ráutal Mari boldogan arra, hogy ő a somlyói hercegisasszony: „Ön egy négyessel maradt adósom” (397). Noszty olyan természetességgel adja a meglepettet, hogy egy színésznek is becsületére vált volna: „Klára! – hebegte Noszty elkábultan. – Oh, Istenem, csakugyan maga az? Lehetséges-e vagy álmodom?” (uo.). Tánc közben a körülötte levők észrevették, hogy Mari megváltozott: „Ma nagyon jó színben van Tóth Mari”, „Olyan, mint egy olvadó gleccser” (399).

Marira várhatóan nagy hatással lesz az újságcikk, melynek elolvasása után „lankadtan bocsátotta le a lapot ölébe, s merengett, álmodozott, bekalandozta a lelkével azt a hátteret, mely ennek az úgynevezett apróhirdetésnek mögötte elterül... Szeret, szeret – suttogja” (415).

Kezdené elhinni az olvasó, talán tényleg szerelmes lesz Noszty, így a regény új fordulatot fog venni. De mikor Feri sógorával a következő párbeszédet folytatja, rá kell ébrednie, hiú ábrándban hisz:

„- Az öreg Tóth, úgy látom, nem nézi rossz szemmel a tervünket. Hanem tudod-e, mi az a finis-lovaglás?

- Éppen abban vagyok most.

- Helyes. Most kell megfeszíteni minden erődöt, az utolsó pillanatban, a cél előtt, és talán nem rossz volna, miután már az öreg nem akadály, ha a leányra helyeznéd a fősúlyt” (425).

Noszty nem tud parancsolni a vérének, megtudjuk az írói kommentárból, hogy mikor nyári színikör volt Bontóváron, az egyik vörös hajú primadonnát többször megpezsgőztette. Ez Noszty Mari iránt tanúsított érzései ellen vall, miszerint azok tényleg csak megjátszottak.

Noszty legközelebb a rókavadászaton találkozik Marival, aki újra felölti az első találkozásukkor viselt ruhát. Megint a vadász és a parasztlány szerepében tetszelegnek. Noszty kihasználja a lehetőséget, Marinak alkut ajánlja, nem lövi le a kis rókák mamáját, ha ad neki egy csókot. „Jaj, csak a csókot ne kívánja, mert meghalnék szégyenletemben – dadogta csendesen, szép fejét féloldalra hajtva, mintha el volna törve –, inkább leszek, nem bánom... a felesége” (443). Feri, hogy pontot tegyen az i-re, csak megcsókolja a lányt, aki az ígéretszegőt *Patkónak* nevezi.

Az olvasó újra kiábrándul: Kopereczkynél látjuk újra Ferit, aki minden formalitást kerülve, kopogtatás nélkül, ajtót feltépve rátör sógorára, mint aki jól végezte dolgát, kényelembe helyezi magát, és közli, megkérte Mari kezét. Kíváncsi Izrael, hogy hogyan, milyen körülmények között, de Ferit elhagyja szerepbéli szókinccse, nem tudja szavakba önteni a történetet, helyette így érvel: „Tudod, van abban valami nevetséges és ostoba. Az akkori hangulat kell hozzá, a milió, az erdő csendje, a rókák stb. Egyszóval az erdőben voltunk tegnap és valahogy úgy jött ki a sor, hogy rendbe jöttünk” (445).

Mikor Mari apja nem adja a lányát, a Noszty család összeomlik, de Máli néni újabb haditeranggal áll elő. Kompromittálni kell a lányt. Megrendeznek egy bált, ahol jelen van Feri és Mari is. Minden lépés ki van számítva, tökéletes haditergük van. A bálon, amikor Ferinek végre sikerül közelébe kerülnie, de a lány nagyon rideg, visszautasító, elhúzódik tőle. *Marinak*, szólítja, és hitetlenkedik, mint egy ártatlan kisdíák, hogy: „hát így kell nekünk szemben állni, ilyen hidegen...” (470).

Máli néni, (Noszty vér), remekül előadja, hogy görcsöl, amihez Feri csodásan asszisztál. Orvoshoz kell vinni. A Gyík folyó hídját javítják, Marit a szanatóriumi szobába viszi el, ahova kis idő múlva ő is bekopogtat, elmaszkírozva. Így jut be Marihoz a titkos ajtón keresztül. Mari segítséget akar kérni, de mikor megtudja, hogy a zsinór el van vágva, *becstelennek* nevezi Ferit. Határozottan, magabiztosan kijelenti: „Nem félek magától. Én amerikai leány vagyok. Velem nem olyan könnyű elbánni” (486). Feljebb érzi magát, most ő van irányító szerepben, de észre sem veszi, hogy ezt Feri hamar megváltoztatja, hízogó szavak áradatát zúdítja rá, melyben a szerelem szót halmozza: engem a *szerelem* hozott ide; összetipró lázas *szerelem*; *szeretem*; *megszerettem* egy leánykát, ő volt az életem; egy összetört *szerelem* is megölhet egy embert, küzdeni fogok; diadalra visszük *szerelmünket*. Bevallja a váltóhamisítást, azt is, miért tűnt el olyan hírtelen a hegyről, továbbá azt, hogy ez az egész este színjáték volt. Most őszinte először a lánnyal, aki józanésszel arra kéri: „váljunk el szépen, én senkinek se fogom megmondani... ami itt történt, soha, soha, de most távozzék, kérem, nagyon kérem... parancsolom” (492). Indulat, a sértettség szakad ki Mari lelkéből. Noszty, hogy mentse, ami menthető, zsarolja érzelmileg, megígéri, elhagyja a szobát, de föbe lövi magát. Ezt hallva, Mari megtörik, megadja magát véglegesen: „Ne menjen még! Ne menjen még! Ne menjen sehova sem!” (uo.). Belemegy a végjátékba is, csak hogy szerelmét megmentse, ezzel teljesen alárendelve magát az ő akaratának. Győzött Feri érzelmi harcukban.

Az apa az, aki kideríti, hogy az egész előre kitervelt ádáz csel volt. A mű végén Marit már nem látjuk, de egy biztos, megtörve, becsapottan érezte magát, hiszen ott volt a

levélmaradvány bizonyítéknak, amit Málinak ír Feri. Ő nem csak az életének egy részét lopta el tőle, hanem az ezután következőket is, annyira kijátszotta a lány nemes érzelmeit, hogy nem valószínű, ezután bárkiben is meg tudna bízni, aki hozzá közeledni próbál.

3. Kopereczky Izsák Izrael

A) Kopereczky jellemzése

Számomra a legérdekesebb szereplő Kopereczky Izsák Izrael, „két i”. Fábri Anna írja: „Kopereczky jellegzetes képviselője Mikszáth kétnyelvű-kétlelkű felvidéki úriembereinek. Valójában talán nem is tudja, hogy milyen nemzetiségű is igazából, mert amikor politizál, hivatalos beszédet mond, akkor magyarul beszél, amikor bizalmas tárgyban értekezik komornyikjával, az eszes Bubenyikkel, akkor szlovákul cseveg, amikor Noszty Vilma kegyeiért udvarol, magyarul teszi, amikor választóit akarja megnyerni, szlovákul szónokol. Nemcsak arról van szó, hogy különféle helyzetek különféle szerepet kívánnak meg, s ennek megfelelően esetleg különféle nyelveken is kell megszólalnia a szereplőknek, hanem arról, hogy mindenfajta túlzó nacionalizmus, amely ilyen vagy olyan kizárólagosságra hivatkozik, egyszerűen komikus abban az országban, amelyben szép számmal élnek a Kopereczkyhez hasonló kétnyelvű, kétféle gondolkodású, kétféle érzelmű emberek. Olyanok, akikben talán csak a vágy és az elszántság egységes, amely a hatalom megszerzésére irányul” (FÁBRI 1983: 199)

Ő az a személy, aki jellemileg tökéletesen idomul a dzsentrik világához környezete hatására. A mű elején esetlennel mutatkozik. Olyan, mint egy mesebeli hős. Többször elhangzik tőle: „*Én az állatok tanítványa vagyok*” (44, 47, 50, 113, 153). Egész életformája ehhez igazodik, kutya helyett, 'húséges társa' egy kos, aki mindig mellette poroszkál (31). A takarékpénztár felett, ahol dolgozik, aranykaptár pompázik. Krapecen lévő kastélyát bagolyvárnak nevezik (45). Kíéheztetett macskákat tart az egerek elfogására; amikor dolgozó szobájának ablakáról letakarítják a pókot, ami a legyeket elfogdosta, olyan sopánkodásba kezd, mintha egyik rokonát veszítette volna el „Képzeld, kisperték a kedves pókomat, akinek itt volt a hálója az íróasztalom melletti ablaknál” (339). Udvari zenekara a „békák hada” (83). Maga a megjelenése egy medvére hasonlít: testes, magas, széles kezű, „nagy brontesz ember” (80), „apró, szürke szemei csakhamar ragyogni és világítani

kezdték, mint a macskáé (17). A hangjáról így nyilatkozik felesége: „Úgy tudsz nevetni, mint egy medve” (80). Érzelmes, túlságosan is, hiszen amikor Vilma visszautasította, „fejét lehajtotta a félkönyökére és elkezdett könnyezni” (19). Ha érvelnie kell, hasonlatának valamilyen formában köze van az állatvilághoz: „Az nem áll, kérem, mert a gerlicének párja van, a papagáj pedig örök szövetséget köt a hímjével. A házasság alap gondolata kétségtelenül megtalálható az állatoknál” (49). Mulatságos az a jelenet, amikor a kost, a Jóskát megharapja egy veszett kutya, el akarja halasztani főispáni installációt „Közbejött családi események miatt” (121). Nemes lélek, mikor elnyeri a kucséber minden vagyonát, nagylelkűen visszaad neki mindent „Itt van, szaladjon vele szegény ember és máskor ne kezdjen ki a báró úr szerencséjével” (21). Olyan, mint egy mesebeli figura.

Ebből az alapjellemből bontakozik ki a regény folyamán az igazi, ami végeredményben találékony, bölcs jelzöt érdemli meg. Malinkának mondja: „Deák Ferenc maga is azt mondta egy kopott ruhájú főispánnak, hogy szereti ha a főispán fényt fejt ki, de az ne a térdekalácsán mutatkozzék” (125), „patikából szeretni, könyvből országot igazítani, romlásra vezet” (342).

Határozottsága is megmutatkozik, rendre utasítja Ferit: „Arra akartalak inteni, hogy ne bízd el magadat az érzelmeimben, mert ahogy most a főispánnál jelentkeznél és a sógort találtad, úgy is csöppenhet, hogy a sógorhoz jössz egyszer vagy másszor, egyben vagy másban és a főispánt találd magad előtt” (341). Nem egy elveszett ember, hamar átlátja a megye helyzetét, tudja, kivel, mikor, hogyan kell diskurálni. Egy dolog nem változik meg benne, az anyagi hozzáállása a világhoz. Nem hajszolja a fényűzést. Anyagilag sem szívesen támogatja már Nosztyék tervét, de mivel a főispánsági címét apósának köszönheti, tartozik neki. Ő is egy ugródeszka Noszty Pálnak, ugyanúgy, mint Tóth Mari, hiszen Kopereczky által lesz fia szolgabíró. „Kopereczky az egyetlen, aki nem hiszi, hogy minden rendben megy. De butaságának álcázott cinizmusa végül is belesimul a Nosztyk világába” (FÁBRI i.m.). Mikszáth a regény elején így ír róla: „Egyébként hiába erőltette a nagyvilági bontont, azért igazi típusa maradt a vidéki gavallérnak, bizonyos zöld allűrökkel” (18).

B) A szereplők véleménye Kopereczkyről

Kopereczkyben, az „önző tót ember”-ben (16) senki nem látja meg azonnal a bölcs embert. Kezdetben mindenki negatívan viszonyul hozzá, és majd csak később, (általában) valamilyen hatás vagy véletlen folytán ez az ellenkezőjére fordul. Mikor a miniszterelnök, aki Noszty Pált kéri meg, jelöljön ki valakit a megüresedett főispáni helyre Bontó

vármegyébe, a következőképpen nyilatkozik róla: „Ugyan eredj – pattant fel a miniszterelnök –, azt mondják nagy *szamár*” (55). Mikor megtudja, Noszty Pál vője, egyből kijelenti, hogy „Ki lesz nevezve, punktum” (uo.). Malinka az egyedüli, aki elgondolkozik Kopereczky jellemén. Ezt közli az író: „Malinka sehogyse tudott tisztába jönni a principálisával, pedig megfigyelő lévén, váltig igyekezett annak veséjébe hatolni. Hol *nagyon okos* embernek látszott, hol *félbolondnak*. Valószínűleg e kettőből volt összetéve. De ez sem volt bizonyos. Mikor már egyes vonásokból megkonstruálta az emberét, akkor egy új fölbukkanó vonás halomra döntötte az egész képet” (78). Felesége sem tartja sokra: „Ugyan eredj, még nagyobb *bolondnak* tartanának” (121). A főispáni választás előtt a nép a következőképpen vélekedik Kopereczkyről, amit Malinka tolmácsol: „Azt mondják, méltóságod értelmi tehetség dolgában nem egészen áll azon a magaslaton, mely egy ilyen megye kormányzásához kívánatos volna.” „Hogy inkább a Jóska kost neveztetete volna ki Noszty úr főispánnak, mintsem a méltóságodat” (126). Tóth Mihály, ugyanúgy, mint Ferinél, nem ad a mendemondákra, ő a következőképpen nyilatkozik róla, mikor faggatni kezdték többen: „Nekem tetszik.” „Igaz, hogy hasonlít Don Quijote-hoz?” „Én sohasem láttam Don Quijote-ot – felelte kitérőleg Tóth Mihály” (148); „Kopereczky egész hibátlanul tud magyarul” (149). Amint vége lesz a híres, kettős, megismételt beavatási beszédnek, a tömeg egyből véleményt változtat: „Hohó! Micsoda kapitális ember! Egy *lángész*. Csodálatos emlékezőtehetség. Ki is volt az, aki egyszer az egész naptárt könyv nélkül megtanulta? Valami peregrius. No, ez még azon is túltesz” (162). Közönséges életről való elképzelését Noszty Pál így összegzi: „Az csak nálatok, kis tót uraknál van meg, hogy előbb valami kenyérbe, többnyire állami kenyérbe ültök és ha az megvan, asszonyt hoztok hozzá, gyermekeitek lesznek, akik ismét állami jászolhoz jutnak s ez így megy folyton-folyvást” (178). Ő is a dzsentri réteghez tartozik, de ezzel a nézőpontjával kiemelkedik közülük. Feri állítja róla: „Bölcs Salamon se beszélt különben. Méz és színbölcsesség csurog ajkaidról” (339).

C) Kopereczky Izsák Izrael kapcsolatainak nyelvi megnyilvánulásai

Kopereczky „cselekedeteiben konformista, de szuverén a véleménynyilvánításban. Olyan ember ő, aki tetszeleg a *szamár* szerepében, mert felismeri, hogy éppen ezzel biztosítja a maga számára a függetlenség bizonyos mértékét, ha mást nem, legalább a gesztusok, a szokások és modor szabadságát” (FÁBRI i.m. 198).

Legalább annyit szerepel a regényben, mint Noszty Ferenc, ő az, aki megemlíti apjának, mint egy lehetséges pénzforrást. Utolsó szalmaszálként kapaszkodnak belé. Mikor meglátja Noszty Pált, örömmel kiált fel: „Ohó! Hohó! Hiszen ez Noszty!” (17). Az öregúr lányával nagyon udvarias, *Vilma kisasszonynak* szólítja. Vilmával szemben alárendelt szerepet vállal fel, a lány nem is dicséri egy mozdulatát sem. Ellenséges vele, ahogy Kopereczky tesz egy lépést felé, a lány úgy lép egyet hátra: felháborodik a férfi mulyaságán, gyerekességén, ki is tör belőle: „Meg van maga bolondulva?” (19). Csipkelődik vele, rideg hozzá, mikor elmegy hozzá megkérni a kezét: „Minek siet, mikor olyan jóízűen beszélgetünk? – jegyzé meg csípősen Vilma” (49). „’Azt is mondta (ti. az apja), hogy engem akar feleségül venni.’ Olyan közömbös, fáradt hangon, szinte fitymálva szólt” (uo.) Vilmát a következő formákban szólítja meg: *Vilma, édes Vilma, édesem*. Érdekes, hogy Vilma a regényben csak egyszer szólítja a vezetéknevén Kopereczkyt (50), kétszer pedig keresztnevén, akkor, mikor már házasok: „Hálával tartozol neki, Izrael” (80).

Meg kell említenem, hogy nagyon kevés szerep jut kettőjüknek a regény terjedelméhez viszonyítva, viszont ebből is kikövetkeztethető, hogy Vilma nem is szereti meg a férjét. Egyik árulkodó jel erre, hogy tanuló korában Anselma nővértől azt a tanácsot kapta, hogy „aki gyalog van, az ne válogasson a hintókban, hanem üljön fel mindjárt az első kínálkozó járműre” (50). Ugyanakkor, látjuk, hogy csinos nő, okos, így nem feltétlen kellene neki ezt a tanácsot megfogadnia. De. Nagyon szereti a testvérét. Kopereczky rá hivatkozik, mikor Noszty Feri szolgabírói ügyében lépéseket tesz: „Pedig a feleségem nagyon szeretné” (316). Meggyőződésem, hogy Vilmát ez mozgatta, feláldozta magát, hozzámert egy olyan emberhez, akihez úgy ’passzol’, mint a tűz a vízhez. Az író sejtelmesen közli a regény folyamán, hogy Vilma régi udvarlójával titkos viszonyt folytat, aki nem más, mint Kopereczky titkára. Férje ezt nem látja (vagy nem akarja látni?), vakon bízik feleségében.

Kopereczky mindenkivel végtelenül udvarias. Noszty Pált általában becéző formában, közvetlenségre utalva szólítja meg: *Pali bácsi, bátyácskám, kedves apósocskám, apósom kedves bátyám*. Ferencet: sógor, Feri, amice, derék fattyú, kópé. Malinka megszólításai: *pán brat, amice, barátom, barátja az erénynek*. Szolgáját *Klincsók bátyának* nevezi. Fia: *kis báró*. Komornyikját is változatos formában szólítja meg: *Bubenyik, híres, gazember*. Kicsinyítő formát használ egyes tárgyakra is, például: *váltócska*. „A megnevezési és megszólítási rendszerek érdekessége, hogy az emberek időnként nevet adnak és megszólítanak nem embereket éppúgy, mint embereket” (WARDHAUGH 244). Kopereczkynél meg lehet említeni a Jóska kost.

Az ő megszólítása főispáni kinevezése előtt főleg a vezetéknevén, illetve keresztnévén történik; Noszty Pál sokszor *Kéti öcsémnek*, mivel két i van a vezetékneve mögött. *Báró úrnak* egyedül az író nevezi, egyébként interperszonális kapcsolatban senki. Mikor meglesz a kinevezése, rangjának, beosztásának megfelelően *méltóságos uramnak*, *főispán úrnak* nevezik, említik.

Mikor megkapja titkárnak maga mellé Malinkát, egyből kiéli felsőbbrendűségét a társadalmi ranglistán, parancsoló hangnemre vált, de ez egyben a határozottságát is megmutatja. Igyekszik megfelelni a magasabb pozíciónak: „Ön ezentúl... beleképzeli magát a én bőrömbé és gondolkozik helyettem”, „Ne beszéljen nekem ilyen stílusban”; „Ezt önnek kell megcsinálni” (65).

A vármegyei urakkal szembe száll, Ferit igazságtalanul kinevezi szolgabírónak. A megjelentek csekély száma kiabálta az ő nevét, mégis: „Minthogy úgy veszem ki – mondta határozottan, kihívó hangon és szemeiből zöld fény lövellt ki –, hogy a többség Noszty Ferencet óhajtja, ezennel kijelentem, hogy Noszty Ferenc választatott meg” (335).

Noszty Ferencnek is parancsol, és ellátja jó tanácsokkal, amint szolgabíróvá választják: leteszed az esküt,(338) látogatásokat teszel a járásodban, igyekszel szeretetre méltó, kedves embernek mutatkozni, gazdaasszonyt ellenben ne fogadj, mert azzal hírbe hoznak, ne vígy háztartást, el ne áruld, hogy melyek a kedvenc ételeid (340). Egyszer még magázza is: „Most pedig *elmehet* a szolgabíró úr” Bubenjik majd *elvezeti* a 'Kék golyó'-ba, ahol a lovai és a cselédei vannak. *Fizesse ki* a számlájukat és *menjen* a járásba egyelőre csak ismerkedni” (341) „Noszty engedelmesen sarkon fordult előljárója szavára..., sietett az ajtó felé” (uo.) Kopereczkynek nagyon tetszett ez az engedelmesség, amit iránta tanúsít.

Ahogy megtudja, hogy nem lesz nász, viszonya megváltozik iránta, már ő is egy jó befektetésnek látja a Noszty család tervét: „Megölném, ha most kellene vele találkoznom. Inkább elmegyek otthonról”, „Én is szeretem a pénzemet. Nekem is nagy bánatom van” (456).

A helyzetnek megfelelő kódváltás nála figyelhető meg. Egyik nyelvről a másikra vált a szituációtól függően. Tud németül, tótul, magyarul. Az iskolareform tárgyalásánál ezt letagadja, mikor megfedik, hogy csalt, hiszen eddig az indítvány ellen beszéltek. Jó színész: „Most meg már az őszinte sajnálkozás és megbánás külső jeleit vette fel a Kopereczky sunyi arca” (332). Így érvel: „Mennyire sajnálom, hogy így történt, de honnan tudhattam volna én, hogy ellene beszélt az igen tisztelt barátom, mikor én nem értek németül?” (uo.). Erre a tót urak fellázadtak, hogy ők is ellen beszéltek. Kopereczky: „Bizony meglehet – felelte a főispán nyugodtan –, de én tótul sem tudok” (uo.). Megfeddik, hogy hazudik, mivel

előző este mindkét nyelven beszélgetett az emberekkel. „Hát igaz... tegnap tótul tárgyaltam az urakkal és azonfelül sokszor és sokakkal beszéltem tótul, valamint még sokszor is fogok, mert szeretek is tótul beszélni, de uraim... mikor ezt a ruhát magamra veszem, ismétlem uraim, ezt a ruhát (és meggyesín bársony mentéje rubinköves csatjára helyezte mutatóujját), akkor én a három Istenből a negyedikben hiszek, a magyarok Istenében... és minden nyelvet elfelejtek, csak egyet tudok, a magyar nyelvet!” (333).

Kritikus pillanatokban tóra fordítja beszédét. A főispáni beavatás utánra ebédet szerveznek. Kitalálja Feri, hogy a francia pezsgőkön is magyar vignetta legyen. Kopereczky metaforikus kódváltása figyelhető meg, mikor hirtelen tót nyelven szól: „Cso robis? Csi szi sza zblaznil? (Mit csinálsz? Megbolondultál?)” (59). A következő idegen kifejezést használja még: grislit, rectissime, pán brát, rekruta, civillista, varecska, in Blumen, skriba, latenier.

4. Férj és feleség közötti nyelvi kapcsolat

Amikor férj és feleség nyelvi kapcsolatát vizsgáljuk, érdemes megjegyezni a következőt: egy olyan regényben, ahol különböző társadalmi rétegek vonulnak fel, az az általános nézet jut eszünkbe, hogy az úri családokban a házastársak magázzák egymást, a paraszti társadalomban a férj tegezi feleségét, aki viszont magázza őt. A magázódás egyfajta távolságtartást, ridegséget fejez ki, a tegezés ellenben bizalmas kapcsolatot. Nézzük meg, hogyan alakul ez a nézet Mikszáth regényében. A vizsgált házastársak: Poltáry György és Fanny, Velkovics György és Zsuzsanna, Tóth Mihály és Krisztina, Répási János és felesége.

Poltáry és felesége: Potlány a regényben az alispán. A főispáni beavatás előtti éjszakán találkozunk vele, nagy kártyaparti kellős közepén. Felesége próbálja hazacsalogatni, ekkor magázza: „Gyuri lelkem, nem akar *maga* még hazamenni?” (139); „Hagy még egy kicsit, Fannykám. Egy-két tourt” (140). „Gondolja meg – mondá félhalkan –, hogy még beszédet kell írnia éjjel” (uo.). Ez a magázó forma csak az uraknak szól, mikor elhagyják a társaságot, tegezi: „Ugyan, minek *háborgatod* szegényt!” (140) Dorgálja: „Amit persze nem *bánnál*, mert lusta *vagy* beszédet írni” (uo.). A férj nem lázad fel, nyugodtan válaszol: „Bizony megvallom *neked*, jobban szeretnék visszamenni. Éppen most

kezdet egy kis jobb kártyám jární” (140). Gyurinak szólítja az asszony. Megmutatkozik az asszonyi akarat, elveszett a gyémánt hajtű. A férfi dorgálja az asszonyt: „Nem értem azt az undok szokást – dörmögte Poltáry –hogyan viselheti egy úri asszony egy másik asszony haját a fején” (144). A feleség egyből visszavág: „Hát te meg, hogy viselheted egy másik borjúnak a bőrét a lábodon?” (uo.). Szinte komikus a jelenet. Megtörik a férj: „No, no, ne tüzelj azért...Hát mit akarsz? Hát mit csináljak?” (uo.). A vita elkerülése végett inkább megadja magát, engedelmeskedik. Ennek súlyos következménye lesz: a beszédet nem tudja megírni Poltáry, ugyanazt a régi szöveget mondja el, amit Kopereczky. Ezzel tekintélye csorbul. Hiába, az asszony nagy hatást tud kifejtetni. A hajtű pedig csak a kis asztalka mellett volt leesve.

Velkovics György és felesége: az első fejezetben találkozunk velük, azon vitatkoznak, hogy a lány Nosztyé (az asszony fogja a pártját) vagy Kozsehubáé legyen. Tegezik egymást kölcsönösen: *ne siess, ne okoskodj, gondold meg, mondod*. A feleség Velkovicsnak, majd hízeleg neki, és *édes uramnak* hívja a férjét. Feleségét leszólja: „Hess varjú, ne károgy a fülembé” (6). „Zsuzsanna barátocskám, Zsuzsanna lelkem” (7). Humoros elem is megmutatkozik kettőjük kapcsolatában. Viccelődik Velkovics a feleségével: „persze, mert neked minden uniformis imponál – pirított rá Velkovics” (281). Szeretik és féltik egymást, ugyanis azért nem mentek el nyaralni, mert a doktor két külön helyet ajánlott nekik: „De minthogy Zsuzsi engem félt, én meg Zsuzsit félttem, hát nem mertünk egymást ellenőrzés nélkül hagyni és inkább otthon maradtunk” (282). Tréfaként részegeskedéssel gyanúsítja meg az asszonyt: „vágújhegyi vörös boromat...melyet magamnak rendeltem, itatom azóta is Zsuzsikával; van is, nincs is már a hordó alján” (uo.). Erre felesége rákiált: „Eredj, te Lucifer” (uo.) Kedélyes, csipkelődő beszélgetés folyik köztük.

Tóth úr és felesége: Tóth úr türelmességét már láttuk, tapasztaltuk. Ugyanilyen türelemmel viseltetik Krisztina asszony iránt is. Máli néni elbeszéléséből megtudjuk: „hiú, rangvágyó, kapaszkodni szerető asszony. Amellett nagy liba s majomszeretettel csügg az egyetlen leányán. Van benne a parvenü (újjgazdag) gögjéből is egy csipetnyi” (188). Krisztina szeret beszélni, ha elkezd, nehezen hagyja abba. Ami eszébe jut, fűzi beszédébe. Nagy körmondatokban jellemzők rá: „Hogyha lehetnek fájdalmak, amelyekhez nincsenek betegségi okok, viszont lehetnek betegségi okok, amelyekhez nincsenek fájdalmak” (374). „Bolondság, bolondság – hadarta Tóthné –, mikor olyan fityfirtyiskolás leányka voltál, minidg azt mondták, hogy olyan vagy, mint az apád, némelyek ellenben esküdöztek, hogy színről-színre engem látnak benned. No, ha ez igaz lett volna, akkor engem is hasonlítanom

kellett volna apádhoz, pedig én sohasem hasonlítottam hozzá... azt kikérem. Ámbár, nem mondhatom, hogy csúnya ember lett volna, inkább csinos volt és a szemei is kékek voltak, sőt meglehet, hogy most is kékek” (394).

Kölcsönösen a keresztnevükön szólítják egymást, nem becézik. Kissé konzervatív beállítottság ez részükről.

Tréfálkozik ő is a feleségével; mikor kisebb monológba kezd, hogy melyik testrésze mi okból szokott viszketni, és ha rossz hírt hall, akkor: „a jobb fülem zúg... vagy talán a bal... te talán tudod, Mihály” (412). „A bal füled lesz, Krisztina... mert csak a balra hallasz – nevetett Tóth úr” (uo.). Természetesen, sértő neki: „Miért nem doboltatod ki a bontóvári piacon a hajdúval, hogy siket vagyok?” (uo.) „Nem akarom szívem, hogy elszeressenek tőlem” (uo.). Élvezi Tóth, hogy rápiríthat kissé bőbeszédű feleségére, de az nem tanul belőle, így ő tűr türelmesen. Általában a lányuk körül zajlik a legtöbb vita, hasonlóan Velkovicsekhez. Az asszony szidalmazza férjét: „Te semmit se törődöl a leánnyal, a jövőjével.” „Eleget szereztem neki.” „Úgy beszélsz, Mihály, mint egy pénzeszsák, s nem mint egy keresztény úriember” (421). A regény utolsó fejezetében csapnak össze érveikkel, nem enged egyik sem. Krisztina Mihály lelkére próbál hatni, azzal az érvel, hogy azért kell a lányukat Noszty Ferenchez adni, mert: „...én nem bírom ki ezt a gyalázatot. Nem merek emberek szeme elé menni... Olyan rokonságba belekerülni maga is egy nagy ternó, Mihály... Tekintsd a kisírt arcomat, tekintsd a meggyötört lelkemet, ne hagyj, kérlek, bennünket ebben a gyalázásban” (515-516). Tóth feleségét ridegen leinti: „Szűnj meg, kérlek” (517). Ezután szólítja a regényben először szelíden *édes uramnak* Mihályt. Hiába minden érvelés, Tóth nem hajlandó a lányát hozzá adni egy romlott emberhez: „A te hiúságodért nem áldozom fel leányomat” (519). Asszonyi csel, akarat: Krisztina tudja, hogy naponta beszél a doktorral ura, így mérget próbál venni. Természetesen, Tóth megtudja, megijed, hiszen szereti a feleségét minden hibájával együtt, teljesíti részben a kívánságát: kiélheti magát a vendégfogadás sürgés-forgásában. Mikor ezt megtudja, az idővel lecsendesült, komor asszony újra a régi: „Oh, Mihály, édes uram, bocsáss – rebegette elérzékenyedve, csendes zokogásban –, köszönöm neked, hogy visszahívtál” (521).

Répási János és felesége: ők képviselik a paraszti társadalmat. Répási szabómester. A következő párbeszédet olvashatjuk tőlük:

„- Miféle szerzetet *csípett fel* kigyelmed megint?

Mire felelt Répási János kenetteljesen:

- Asszony, azt én *teneked* meg nem mondhatom.

- És ugyan miért? – pattant fel a kardos asszonyság haragosan.

- Mert nem tudom.
- Hát mért nem *kérdezte meg* tőle, mikor *idehozta*?
- Mert tudd meg, oktalan teremtés, hogy Répási János nem lévén a szószaporítás embere, nem elegendik a haszontalan részletek szemelgető morzsolgatásaiba” (257).

Mint a párbeszéd is bizonyítja, itt igazodik a fentebbi nézethez Mikszáth regénye is: a férfi tegezi feleségét, a nő viszont magázza férjét. Érzelmileg azonban nem azt vesszük észre, hogy a feleség alárendelt viszonyban lenne házastársi kapcsolatában, csípős nyelve, temperamentumos jelleme az ellenkezőjét bizonyítja.

5. A regényben előforduló egyéb nyelvváltozati sajátosságok

A regény egy része szüret idején játszódik a Somlyó hegyen. A szüreti multság iparosait korántsem jellemzi „valami nagy gyöngédség és finom modor” (260). „Egyébkor sem csinosak, kevés bennök a daliás elem, szépek csak az úrfiak és a parasztlegények, akiket a legédesebb, legegészségesebb anya szoptat, a föld; a gyalu, fűrész, bicska, olló varrotú mostoha szüle, ki keservesen táplál, kajlára hajlítja lábaikat, görbére a hátukat s valami elkényszeredett, kelletlen árnyalatot lop be az arcvonásaikba” (uo.). A legény, ha több lány jelentkezik kacsintására, kiválaszt egyet: „Te gyere ide, te kis kancsal” (261). Mikszáth maga írja le: „ahol előkelőbb a levegő (minő például itt, a Findura szőlőjében), ott per „maga” vagy „kegyed” megy ilyenkor megjelölésnek. „Maga kis dundi (ami iparos nyelven kövéret jelent) vagy „maga, maga nagy szöske” (uo.).

Igen jelentős szemantikai nyereséget hoz a különféle nyelvezetek, stíluselemek vegyítése. Ilyen például Répási János szabómesternek a nyelvújítás korát komikusan idéző, az előbeszéd közegében idegenül hangzó beszédstílusa: „Melyiket érti elméje rejtett kuckóiban?” (252), „ott ma a vidámság szellentűit prüszogetik” (ou.), „a tánc tajtékzó serlegeibe merülnek az iparoskeblű ifjúság mindkét nembeli ágazatai” (253), Ha a vadász úr türelmének szívárványai medrükből ki nem csapnak, míg e megdicsőült szárnyasok elvesztik jellembeli nyereségüket, én magam, Répási János, vezérlem a vigasság ama völgyébe, mert ámbátor magam is szőlőtulajdonos vagyok” (uo.). De ilyen eljárásra utal Homlódyné megjegyzése, ugyanis a párkereső hirdetések „Ámor pocsolyáinak” (191)

nevezi. Tóth Mihályról pedig az amerikai vélemény úgy hangzik, hogy „Kolumbus több földet adott a világnak, mr. Tóth több szomjat” (498).

Stilisztikai szempontból meg kell említeni a cigányok beszédét, melyet Mikszáth hűen tükröz regényében: „Nem urák ezsek”, „Reselt figét ezseknek, nem muzsikát – vélte a cimbalmos –, szúrják le előbb a hegedí árát!” (269).

Üde színfoltja a regénynek Kopereczky Klincsók bácsija, a kasznár is, aki töri a magyar nyelvet, lévén, tót ember: „Talán a birkákat megnyírjuk? De már van késő, beüti orrát tél. Ők nem szólnak semmit, ahogy én ösmerem őket, már ti. birkákat, de ahogy a telet ösmerek, be találja hegedülni nekik. Nem, nem ködmönkét birkáról lehúzni most nem jó, hanem fexik padláson enyémnek olyan ködmön vagy hetven, kiből birka már kiment” (76).

VI. Összegzés

Dolgozatom alap gondolata az volt, hogy egy realista író művében a valóság minél közvetlenebb visszaadására törekszik, és a társadalmi valóság a szereplők nyelvében is megjelenik. Elsősorban a szereplők beszédében lehetséges a társadalmi helyzetükre visszavezethető nyelvi formákat megtalálni. E cél bizonyítása végett elemeztem szociolingvisztikai szempontból Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival című alkotását.

Mikszáth művében a korabeli társadalom két élesen elkülönülő rétegét vonultatja fel: a dzsentriket és a velük szemben álló polgárokat. A két réteg szereplőinek magatartásformája, nyelvhasználata interperszonális kapcsolatukban mutatkozik jól meg. Fontos tényező volt formális és informális jelleg a kommunikáció során.

Noszty Ferenc nyilvánosan elhangzó beszéde és ki nem mondott gondolatai között éles különbség tapasztalható. Jól érzékelhetők kódváltásai familiáris helyzetben, illetve Tóth Marival szemben, illetve Tóth Marival folytatott kapcsolata során a formális és informális jelleg, mást mond, és mást gondol érzelmi síkon.

Kopreczky nyelvi viselkedésében megfigyelhető, hogy amíg nem kerül főispáni pozícióba, maga is alsóbbrendű helyet foglal el, amint valaki fölé kerül társadalmi szinten, határozott, célratörő lesz. Ez gondolkodásában, és a róla alkotott véleményben is jól tükröződik.

A vidéki szereplők nyelvében fellépő nyelvjárási sajátosságok származásuk és lakóhelyük hatásával magyarázható.

A vizsgált mű azt bizonyítja, hogy Mikszáth realizmusa alkotásában is nagy hatásfokkal érvényesül. Jól ismerte a magyar társadalom problémáit, különböző rétegeit, melyet nyelvileg is hitelesen jelenített meg.

Felhasznált irodalom

- BENEDEK MARCELL (szerk.), Magyar Irodalmi Lexikon. 1965, Akadémiai Kiadó, Bp.
- FÁBRI ANNA, Mikszáth Kálmán alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983.
- FISCHER, ERNST, Parttalan relaizmus? Európa Könyvkiadó, Bp., 1964.
- GARAUDY R. Parttalan realizmus? Európa Könyvkiadó, Bp., 1964.
- GRÉTSY LÁSZLÓ–KOVALOVSZKY MIKLÓS (főszerk.), Nyelvművelő Kézikönyv I–II. 1983. 1985 Akadémiai Kiadó Bp.,
- HELLER ÁGNES, Korszerűtlen vita a szépről, jóról és igazról. Kortárs 4: 608–612, 1963.
- IMRE RUBENNÉ, Szociolingvisztika jelenségek Móricz Zsigmond műveiben. Debrecen, 2000.
- KISS JENŐ, Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1995.
- KLANICZAY TIBOR, Stílus és módszer. In: Hagyományok ébresztése. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 485–515.
- NYIRKOS ISTVÁN, Irodalom — köznyelv — népnyelv. Magyar nyelvjárások. Debrecen, 1981. 19–30
- PRAZNOVSZKY MIHÁLY, Az öreg batár utasai. Mikszáth Kiadó, Horpács, 1997.
- REJTŐ ISTVÁN, Egy Mikszáth-regény genezise. ItK, 1960, 305–317.
- SCHÖPFLIN ALADÁR, Válogatott tanulmányok. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1967.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD, A belső nyelvtípusok néhány kérdéséről. In: Kiss Jenő és Szűts László (szerk.): A magyar nyelv rétegződése. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983/1988, 108–119.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD, A nyelv rétegződése, a szociolingvisztikai szemléletmódról. MNyTK. 189. sz. Bp., 1990, 42–48.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD, Szövegértés, stílusérzékelés. MNyTK. 196. sz. Bp., 1993, 85–94.
- SÓTÉR ISTVÁN, A „másik természet. In: Félkör. Tanulmányok a XIX. századból. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979, 679–732.
- SÓTÉR ISTVÁN, Játék és valóság. In: Gyűrűk. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1980, 215–230.
- SZERDAHELYI ISTVÁN, Realizmus az irodalomban. Realizmus, pártosság, népiesség a mai magyar irodalomban. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1979.
- SZERDAHELYI ISTVÁN (főszerk.), Világirodalmi lexikon I–XIX. 1984–1996, Akadémiai Kiadó, Bp.

SZIGET JÓZSEF, Bevezetés a marxista esztétikába. Kossuth Kiadó, Bp., 1966.

VÉBER KÁROLY, Így élt Mikszáth Kálmán. Móra Könyvkiadó, Bp., 1986.

WARDHAUGH, RONALD, Szociolingvisztika. Bp., 1995